УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
5–6|2022

Фото: Петро Андрусенко

9 771802 586009 05

Шпигун, вийди геть! 3

Друге життя третього світу 7

Прага між «16+1» та Індо-Тихоокеанською стратегією 10

Від чого росія звільняє окуповані території України? 13

Електоральна історія Херсонщини і сприйняття окупації. 19

Російська пропаганда: піке з передбачуваним фіналом 25

В евакуації з Лесею 29

Буча. Життя після смерті 32

Там, де живуть соколи
З безмежною вдячністю ЗСУ
й усім, чий опір так само —
у мільйони ом 38

Олекса Новаківський:
украдене свято 41

Ростислав Семків:
«Маємо добрий привід переосмислити цінність культури ворога та побачити цінність в інших культурах». 44

Театр війни: що і як театральна спільнота говорила про російсько-українську війну 49

Розмови Фантастичних: як українські фантастки рефлексують нову дійсність і залучають суперзірок жанру допомагати Україні 54

Глазурована пропаганда російського харчопрому 59

рецензії. 61

Наш читачу!

Осінь, як і очікувалось, не послабила, а лише підсилила виклики, перед якими опинилась Україна й західний світ. Так звані референдуми, мобілізація і загроза (уже не лише теоретична) використання ядерної зброї росією свідчать про те, що сподівання знайти здоровий глузд у кремлі є марними. Тим більше, що і в кремлі, і в цілому світі розуміють, що росія зайшла надто далеко, давати задню вже пізно.

Без сумніву, небезпека нависла над усім світом, але все-таки Україна — на передовій. І попри це, здається, що саме українці зберігають найбільший спокій і стійкість. Мабуть, розуміючи, що в епіцентрі так і має бути. Саме Україна і її потуга — один із феноменів нашого часу, який змінюватиме не лише ставлення навколишнього світу до України, він, властиво, змінить і світ, і саму Україну.

Навіть той, хто все своє свідоме життя живе ідеєю та боротьбою за вільну, незалежну, європейську Україну, з подивом спостерігає за змінами, які впродовж цих місяців війни відбуваються в українському суспільстві. Зокрема, коли йдеться про його українізацію. Глибинну й ту, яка проявляється на поверхні. Звикнувши до того, що все українське притаманне насамперед інтелігенції і селянам, цікаво спостерігати, з якою швидкістю українізуються інші прошарки суспільства. Ті, які зазвичай озиралися на більш «просунуту», «багатокультурну» й «модерну» москву, тепер потонули в шароварщині по самі вуха.

Цікаво, те, що ще нещодавно вважалося архаїзмом, нині виявилося напрочуд актуальним, якщо не пророчим. Бо ця «архаїчність» не лише допомогла українському народові зберегти власну ідентичність і не розчинитись у радянському морі, а і стала його зброєю у важку годину. Слова Шевченка на обдертому білборді в Балаклії прозвучали із новою силою. Це відео, де звучить «Борітеся, поборете!», бачили всі. Але із такою ж силою звучать слова Лесі Українки, як зрозумієте за хвилину, прочитавши есей «В евакуації з Лесею» шістнадцятирічної киянки Марти Швець.

Можливо, саме тому наступні номери нашого журналу будуть більше спрямовані на літературу та мистецтво. Але до політики ми знову скоро повернемось, бо нема нічого більш політичного, ніж культура.

Від редакції «Українського журналу» — Ленка Віх

2022

Шпигун, вийди геть! Коли «шпигуноманія» буває не зайвою

Олександр Голубов, Берлін
Фото: **Ленка Віх**

Лідери думок в Україні кепкують над незграбними російськими вербувальниками й закидають мешканцям прифронтових міст шпигуноманію, але українське суспільство й далі залишається просякнутим агентами спецслужб рф.

Знятий за романом Ле Карре фільм, назву якого для українського прокату досить невдало переклали як «Шпигун, вийди геть!», розповідає про пошук «крота», що засів в офісі британської розвідки настільки високо, що спроби когось із розвідників про це говорити публічно призводили до їхньої відставки. Знайоме відчуття для деяких українських політиків, журналістів та активістів, особливо в період до повномасштабного вторгнення росії в лютому цього року. Коли досить серйозно підозрюєш, що ось цей енергійний російський «опозиційний» журналіст переїхав до Києва далеко не через утиски режиму, а задля того, аби поширювати в Україні потрібні цьому режиму наративи. Але поділитися подібними підозрами публічно просто неможливо, бо більшість колег схильна щиро вірити в «хороших росіян», навіть коли вони співають майже в унісон із кремлівськими пропагандистами.

Але якщо в сюжеті Ле Карре головного героя призначають шукати «крота» серед своїх колишніх колег, в Україні діяльності більшості з тих, кого досить впевнено можна віднести до когорти агентів російського впливу, здається, нічого не загрожує. Вони спокійно отримують премії від авторитетних міжнародних організацій, які з 2014 року у своїх звітах усіма можливими способами уникають згадок росії як учасника війни, та знаходять фінансування для своїх проєктів буквально з повітря. А ті колеги,

які все ж наважуються вказати на їхню сумнівну діяльність, наражаються на звинувачення в параної чи заздрощах.

За браком доказів

Авжеж, після початку російського вторгнення українська громадськість стала більш пильною. Але ця пильність стосується передусім тих, хто веде досить відверту військово-розвідувальну роботу, наприклад, коректувальників артилерійського вогню, та тих, хто не приховує своїх симпатій до росії і ненависті до всього українського. Втім, суперечки щодо того, наскільки доречно дозволяти суспільно-політичну діяльність в Україні тим росіянам, які формально висловлюють свою незгоду з російським режимом, але постійно критикують українську владу, чи українцям, які навіть після анексії Криму та початку війни на Донбасі продовжували наполягати на необхідності збереження зв'язків із росією чи не дуже приховано просували проросійські наративи, і досі не вщухають.

Зрозуміло, що в більшості подібних випадків прямих доказів роботи згаданих персонажів на росію немає. Втім, якщо щось виглядає як російський зливний бачок, говорить як російський зливний бачок та запевняє, що всі, хто називають його російським зливним бачком, це неонацисти, то цього мало б бути достатньо, аби викликати серйозну підозру. Проте навіть зараз, коли масові вбивства та військові злочини росіян максимально спрощують розрізнення добра і зла, українці залишають за собою право сумніву щодо реальної мотивації людей із класичними біографіями нашвидкоруч залегендованих агентів впливу та довгою історією провокацій, що завдали шкоди Україні, підсилюючи протиріччя всередині суспільства чи руйнуючи репутацію країни в очах її найважливіших партнерів.

Натомість ми й далі обговорюємо статті таких росіян щодо «шпигуноманії» у прифронтових містах, у яких ледь не щодня ловлять тих, хто наводить ворожу артилерію, чи утворення на українській території нібито опозиційних російських організацій, які беруть на себе відповідальність за здійснення терактів на території рф. Ми так само вислуховуємо про добрих священників церкви, у храмах якої знаходять склади зі зброєю для російських диверсійно-розвідувальних груп, та всілякo обговорюємо нестримну медійну присутність людини, яка не так уже й давно спокійнісінько брала участь у євразійських збіговиськах за участі Дугіна. І щоразу, коли хтось говорить, що від усього цього тхне КДБ, обов'язково знаходяться розумні люди, які згадують про лезо Оккама та закликають не множити сутності.

Такі незграбні вороги

Усе це відбувається на тлі обговорень тих, кого українським спецслужбам вдається спіймати, чи тих, хто змушений тікати за кордон. Так, над колишньою викладачкою Національного педагогічного університету імені Драгоманова та поетесою Євгенією Більченко відверто сміються. Над людиною, не наділеною зовнішністю героїні фільмів про Джеймса Бонда, але з надлишком пафосу та браком самокритичності, насміхатися досить легко, особливо зважаючи на той факт, що її полум'яна апологія російської культури в Україні в підсумку завершилася досить банальними спробами вербувати коректувальників для російської армії.

Раніше українці радісно поширювали фотографії затриманого ще в перші тижні російського вторгнення кума путіна Віктора Медведчука, який роками «засвоював» російські кошти для створення мережі проросійських політичних та громадських діячів в Україні, але успіху досяг здебільшого в будівництві розкішних маєтків та задоволенні марнославства власної дружини Оксани Марченко. Для багатьох він символізував долю зусиль кремля з повернення бунтівних українців під російське ярмо — максимально дорого, але мінімально ефективно. Попри витрачені мільярди

та звіти про готовність зустрічати окупантів із квітами, українці опираються, а потенційні гауляйтери принижено сидять на допиті.

Такий досить оптимістичний погляд, авжеж, мав під собою певне підґрунтя. Російські спецслужби справді не гребували вербувати навіть відверто комічних персонажів, а масштаби витрат на підготовку проєкту СРСР 2.0 дозволяли його учасникам скажено багатіти, навіть не демонструючи жодних реальних результатів. І варто зазначити, що в стратегічному плані зусилля росії і справді виявилися марними. Жодних квітів та взяття Києва за три дні. Лише ганьба та повна втрата контролю над ситуацією, коли перемогти в розпочатій кремлем війні росіяни вже не можуть, а наважитися на визнання власної поразки ще не готові.

Загроза самозаспокоєння

Проблема лише в тому, що такий підхід є нічим іншим, як спробою видати бажане за дійсне, адже він демонструє лише ті моменти, у яких росія зазнала відвертої невдачі. Проте вкрай важко говорити про реальні масштаби діяльності російських агентів у тих випадках, коли їхня діяльність залишається успішною, а значить — нерозкритою.

Втім, навіть від опосередкованих свідчень хочеться схопитися за голову. Коли народні депутати від владної партії, що володіли українськими телеканалами, раптом посеред війни якимось чином опиняються на окупованій території та починають працювати на росію, навіть подальша ліквідація таких персонажів не може зменшити тієї шкоди, яку вони на той момент завдали. Коли в розпал російської агресії президент України звільняє свого друга з посади голови СБУ із нещадними формулюваннями, за якими, як запевняють утаємничені, криється перехід на бік ворога керівництва регіональних підрозділів української контррозвідки, можна лише здогадуватися, наскільки міцно російська агентура закріпилася на ключових для життєдіяльності країни місцях і скільки ще силовиків, бізнесменів, політиків та журналістів із нетерпінням чекають, поки їхній регіон також буде окуповано.

Не менш красномовним є і досвід після 24 лютого. Варто лише згадати українських урядовців, які тікали в росію у 2014 році, а потім розповідали про «нацистських молодчиків» в ефірах пропагандистських телеканалів, «опальних» російських лібералів, які приїжджали ходити по Києву у вишиванках, а вже через декілька років очолювали російські ж пропагандистські помийки та обіцяли спалити українську конституцію на Майдані. Про те, наскільки розгалуженими є такі впливи, мав би свідчити хоча б такий приклад, як підпал угорського центру на Закарпатті, який здійснили троє поляків на замовлення тісно пов'язаного із росією німецького «журналіста».

Ще до повномасштабного вторгнення було зрозуміло, що задля знищення України та послаблення Заходу росія залучає шалені за обсягом та різноманітністю ресурси, які дають їй змогу купувати колишніх канцлерів та чинних прем'єрів гуртом і вроздріб. І на цьому тлі вважати, що діяльність російських спецслужб в Україні і Європі обмежується фріками на кшталт Більченко чи крадіями на кшталт Медведчука, є вкрай небезпечним. Тому, коли хтось починає закидати деяким українцям побоювання щодо того, чи не є його сусід коригувальником російської артилерії, йому краще серйозно подумати, чому він звучить майже як прессекретар путіна Дмитро Пєсков, на думку якого, у ЄС та США, які нині пачками висилають російських розвідників під дипломатичним прикриттям, також занадто захопилися «шпигуноманією».

Друге життя третього світу

Мартін Гала, Прага
Фото: **Петро Андрусечко**

Світ знову поділився на два блоки й боротьба за простір між ними загострюється.

Під час Холодної війни «третій світ» був важливою частиною геостратегічних міркувань по обидва боки залізної завіси. З 1950-х років «перший» та «другий» світи більш-менш закріпились у двох формальних союзах — НАТО та Варшавському договорі. Глобальне перетягування канату між «вільним світом» та «соціалістичним табором» відбувалося передусім у країнах третього світу, часто у формі різного роду конфліктів на Близькому та Далекому Сході, в Індокитаї, Латинській Америці чи Африці.

Проти імперіалізму та соцімперіалізму

Третій світ політично організувався в «Русі неприєднання». В Африці й не тільки низка «країн соціалістичної орієнтації» позиціонували себе як тимчасові та ситуативні союзники «табору миру» на чолі з СРСР. Ситуацію трохи ускладнили китайсько-радянські непорозуміння наприкінці 1950-х років. Китайські комуністи вигадали свою версію «трьох світів», яку під час Генеральної Асамблеї ООН у 1974 році представив світові тодішній віцепрем'єр Китаю Ден Сяопін. У ній «третій світ» не просто грав роль країн, що розвиваються, а був революційною силою в боротьбі про-

ти світового імперіалізму та соцімперіалізму (СРСР). Водночас Пекін ініціативно сам себе проголосив його ідейним лідером.

Насправді китайська концепція трьох світів була передусім проявом трикутної тактики тимчасового союзу з віддаленішим ворогом проти ворога безпосереднього. Успіх цієї тактики після встановлення тимчасової співпраці з «імперіалістичними» США полягав у тому, що призвів до ліквідації «соцімперіалістичного» радянського блоку, до закінчення Холодної війни та до зникнення самої концепції «третього світу». На певний час світ перетворився в «глобальне село». Він раптом став «пласким», неподільним та глобалізованим.

Нинішня дипломатична криза в південній частині Тихого океану є наочним результатом американської апатії та активності Китаю. США та їхні союзники, як-от Австралія, десятиліттями вважали цей регіон своїм гарантованим союзником. Посольства закривались і скасовувалися програми розвитку.

Світ більшості

Термін «третій світ» майже вийшов з ужитку, за винятком, можливо, шанувальників World Music та хіпстерських хостелів у Непалі чи в інших подібних привабливих місцях. Після «кінця історії» зовсім зникли його політичні аспекти; на заміну економічним атрибутам прийшли більш політкоректні терміни, як-от «світ, що розвивається», «глобальний Південь», «країни з низьким доходом» тощо. Але, ймовірно, найбільш коректним є термін «більшість світу» (Majority World), оскільки він нагадує нам, що до цієї категорії таки входить більшість населення світу. У міру того, як політичне значення третього світу знижувалося, знижувався також інтерес до цього регіону з боку «першого світу», особливо з боку США. Це виявилося насамперед у скороченні військової та дипломатичної присутності США. І з початку тисячоліття в цей вакуум почала все активніше проникати КНР. Зокрема, в Африці Китай почав замінювати колишні колоніальні держави та Америку настільки, що створив тут свій «другий континент».

Заповнення порожнечі

Нинішня дипломатична криза в південній частині Тихого океану є наочним результатом американської апатії та активності Китаю. США та їхні союзники, як-от Австралія, десятиліттями вважали цей регіон своїм гарантованим союзником. Посольства закривались і скасовувалися програми розвитку. І лише коли керівництво Соломонових островів таємно уклало з Пекіном пакт про безпеку, американці раптом зрозуміли, що в них тут немає навіть посольства, і почали в терміновому порядку відправляти на віддалені острови своїх високопоставлених дипломатів.

З наростанням «системного» конфлікту між КНР та демократичним світом колишнє стратегічне значення «третього світу» почало швидко повертатися. КНР швидко заповнює вакуум, який залишився після США та їхніх союзників із часу закінчення Холодної війни. Та стрімкому поступу Пекіна в країнах третього світу підігрує ще одна обставина. Багато держав цієї групи страждають від явного дефіциту демократії, поміж ними є ще й низка справжніх диктатур. Саме в такому середовищі китайське проникнення процвітає найкраще.

Промивання мізків та завоювання сердець

Про це багато років тому лаконічно висловився професор Ш. Ань-пін з Університету Цінхуа, який у своїй експертній статті про медійний вимір «китайської моделі глобалізації» написав буквально, що «З наведених даних (про ефективність китайської зовнішньої пропаганди) видно, що в порівнянні з розвиненими державами Європи та Америки країни, що розвиваються, являють собою групу, яка найбільш підходить для "індоктринації" (дослівно: для промивання мізків і завоювання сердець [洗脑精心 xi nao jing xin си нао цзин синь]). ...Серед звичайних жителів західних країн наша зовнішня пропаганда не просто не прижилася, а навіть була національними політиками дезінтерпретована як "китайська загроза". Тому нам потрібно скоригувати наш підхід та взяти курс "на схід"».

Стійкість відкритих товариств

Його слова були в певному сенсі пророчими, хоч замість «Сходу» вони підходили б більше до «Глобального Півдня». Не лише зовнішня пропаганда, а й китайський вплив загалом, у довгостроковій перспективі зазвичай зазнають невдачі в країнах, де функціонує плюралістична політична система. Чехія є найкращим доказом цього.

Китайський вплив тут процвітав, особливо під час кризи наших демократичних інституцій, як-от уряд Земана (Руснока), який правив без довіри парламенту у 2013 році. Він процвітав також під час слабких урядів Соботки та Бабіша. Однак, зрештою, китайська тактика в Чехії виявилася контрпродуктивною, і більшість чеських інститутів виявилися стійкішими, ніж могло здатися на перший погляд. Такий самий висновок можна зробити і про більшу частину всього регіону, у тому числі у зв'язку з ініціативою «16+1», що розвалюється.

У відкритому суспільстві китайський стиль проникання зустрічає щораз більший опір. У міру того, як китайський вплив витісняється з демократичного світу, він дедалі більше концентрується в менш демократичних регіонах третього світу. Отже, поступово починає вимальовуватися глобальний перерозподіл сил за багатьма напрямами, аналогічний Холодній війні.

І лише коли керівництво Соломонових островів таємно уклало з Пекіном пакт про безпеку, американці раптом зрозуміли, що в них тут немає навіть посольства, і почали в терміновому порядку відправляти на віддалені острови своїх високопоставлених дипломатів.

Прага між «16+1» та Індо-Тихоокеанською стратегією

Мартін Гала, Прага

Чехія повільно відроджує свою зовнішню політику, проте вона все ще страждає від симптомів хронічної шизофренії.

У середині червня в Празі відбувся «[міжнародний] діалог на високому рівні щодо Індо-Тихоокеанського регіону». Водночас МЗС готувалося ухвалити стратегію Чехії щодо Індо-Тихоокеанського регіону якраз ще до початку свого головування в Раді Європи. А Індо-Тихоокеанський регіон має стати одним із його пріоритетів, так само, як було й під час головування Франції та наступної після неї Швеції. Таким чином, концепція Індо-Тихоокеанського регіону виходить, принаймні теоретично, на передній план зовнішньої політики Чехії. Це, безперечно, позитивний розвиток. Але спосіб, у який це відбувається, дещо бентежить.

Дай вільно пройти...

Нинішній акцент на Індо-Тихоокеанському регіоні випливає з концепції «вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону», первинно сформульованої колишнім прем'єр-міністром Японії Сіндзо Абе у відповідь на претензії та провокації Китаю в Східнокитайському та Південнокитайському морях. Будучи експортною економікою з обмеженими ресурсами сировини, Японія залежить від відкритого морського транспорту в Індійському та Тихому океанах. Звісно, від вільного судноплавства в цих двох океанах, якими сировина й енергія переправляються до виробничих центрів, а з них уже у вигляді готової продукції йдуть далі у світ, залежить низка країн, зокрема й географічно віддалених. Наслідки того, що в цьому віддаленому регіоні були

порушені ланцюжки поставок, не так давно відчула, наприклад, і чеська автопромисловість.

Саме тому японську ініціативу підтримала низка інших країн. Актуальність концепції «вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» зростає пропорційно до тривоги, яку спричинює у світі напориста поведінка КНР у «нову еру» генсекретаря Сі Цзіньпіна. У 2017 році з'явився Індо-Тихоокеанський регіон у Стратегії національної безпеки США. У тому ж році Тихоокеанське командування ВМС США було перейменовано на Індо-Тихоокеанське (Indopacom). Це вперше після Другої світової війни, коли Сполучені Штати схвалили геостратегічну концепцію, сформульовану іншою країною, і в якій вони не обов'язково гратимуть першу скрипку. Це свідчить про те, що ми спостерігаємо за далекосяжною перебудовою.

Індо-Пасифік та Євро-Атлантик

Індо-Пасифік став проявом колективного захисту спільних цінностей, як-от вільна торгівля (або просто свобода судноплавства), а також демократія, права людини та свобода загалом.

Примітно, що нова платформа економічного співробітництва в регіоні, Індо-Тихоокеанська економічна структура (IPEF), стосується не стільки торгівлі як такої, скільки правил, за якими має здійснюватися вільна торгівля, наприклад, без економічного тиску, який останніми місяцями розв'язав Пекін проти Литви.

Як прояв колективного захисту спільних цінностей, концепція Індо-Пасифіку багато в чому еквівалентна концепції Євро-Атлантики або євроатлантичного співтовариства. Як Північноатлантичне співтовариство мало після Другої світової війни захищати демократичні цінності від експансіонізму Радянського Союзу, так сьогодні Індо-Тихоокеанське співтовариство має виконувати подібну функцію далі на схід, оскільки саме сюди пересуваються й загрози для міжнародного світоустрою, що ґрунтується «на основі правил і законів».

Системне суперництво між блоками

Пекін люто критикує всю концепцію і називає її спробою створити «азіатське НАТО». Але це радше риторична позиція. Оскільки виникнення подібного військового союзу в настільки диверсифікованому Індо-Тихоокеанському регіоні є дуже малоймовірним. Таку роль, можливо, могли б виконувати його географічно більш близькі й більш спеціалізовані версії, як AUKUS або QUAD. Бо стратегічна концепція Індо-Пасифіку орієнтована, імовірніше, на довгострокове «системне суперництво» з КНР, ніж на можливий збройний конфлікт.

За останні п'ять років Індо-Пасифік почав швидко витісняти попередню концепцію Азіа-Пасифік, яка домінувала в геостратегічних міркуваннях у регіоні після закінчення Холодної війни і яка рахувалась із залученням КНР до співробітництва в регіоні Тихого океану, насамперед зі США. На відміну від неї Індо-Пасифік розглядає Азію як прибережний пояс, що омивається двома океанами. Він неявно пропускає кон-

Актуальність концепції «вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» зростає пропорційно до тривоги, яку спричинює у світі напориста поведінка КНР у «нову еру» генсекретаря Сі Цзіньпіна. У 2017 році з'явився Індо-Тихоокеанський регіон у Стратегії національної безпеки США. У тому ж році Тихоокеанське командування ВМС США було перейменовано на Індо-Тихоокеанське (Indopacom).

тинентальну Азію чи «Євразію» в геополітичному сенсі, тобто передусім Росію та Китай. Це, фактично, реакція на новий поділ світу на два великі блоки — Євро-Атлантик та Індо-Пасифік, з одного боку, та «Євразію» — з іншого, з «глобальним Півднем» (раніше «третій світ»), який знаходиться поміж ними.

Діалог на високому рівні з міжнародним відділом КП

Акцент Чехії на Індо-Тихоокеанському регіоні, таким чином, є гарною новиною для прихильників нашої «атлантичної» орієнтації, яка останніми роками часто ставилася під сумнів. Тим не менш, він містить сліди попередніх зовнішньополітичних експериментів, таких, як нині напівзабуте «перезавантаження» відносин із КНР після 2013 року. Формулюванням чеської стратегії щодо Індо-Тихоокеанського регіону займався заступник міністра закордонних справ, який водночас формально досі виступає як національний координатор ініціативи «16+1», тобто прямо протилежного проєкту, який нас штовхав і досі частково штовхає в геополітичну «Євразію». Так само колишній посол у Пекіні з часів піку «перезавантаження» став уповноваженим Чехії для Індо-Пасифіку.

Такі ніби незначні збої є символічними сигналами для наших союзників і противників. Вони сигналізують, що ми все ще до кінця не розуміємо, хто в нас союзник, а хто противник. У згаданому на початку статті «діалозі високого рівня» щодо Індо-Тихоокеанського регіону було помітно нечисленне представництво чеських голосів. Проте було запрошено секретаря міжнародного відділу однієї з фракцій Комуністичної партії Непалу, що сильно орієнтована на Пекін і різко виступає проти концепції Індо-Пасифіку. Міжнародний відділ цієї Комуністичної партії є партнером добре відомого і в нас Міжнародного відділу (МГО) ЦК Комуністичної партії Китаю, з яким він також підтримує активні контакти.

Після восьми років галюцинацій під керівництвом Празького Граду та соціал-демократів чеська зовнішня політика починає повільно відновлюватись. Однак є ознаки того, що цей процес буде тривалим, і нема гарантій, що він буде незворотним.

Як Північноатлантичне співтовариство мало після Другої світової війни захищати демократичні цінності від експансіонізму Радянського Союзу, так сьогодні Індо-Тихоокеанське співтовариство має виконувати подібну функцію далі на схід, оскільки саме сюди пересуваються й загрози для міжнародного світоустрою, що ґрунтується «на основі правил і законів».

Від чого росія звільняє окуповані території України?

Максим Бородін, Київ
Фото: **Ленка Віх**, **Петро Андрусечко**

Президент країни-агресора путін дуже полюбляє обґрунтовувати криваву війну росіян проти України «правом на самовизначення народу Донбасу та правом на свободу від незаконної київської влади». Нібито мешканці сходу України дуже страждали від «київської хунти та націоналістів» і саме тому, починаючи з 2014 року, росіяни розв'язали в Україні війну та перетворили окуповані території на анклав росії з маріонетковою владою в кремлі.

А із захопленням нових українських територій після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року ця путінська риторика з новою силою лунає з усіх медіамайданчиків російських пропагандистів. Тож від чого насправді були звільнені українці на окупованих територіях і що вони отримали натомість?

Від мирного життя

До захоплення росіянами Криму та створення російських проксі мілітарних загонів на сході України, у нашій країні з моменту отримання незалежності не було війни. Навіть спроби проросійських політичних сил із використанням політтехнологій розділити Україну на частини та сорти не мали реального успіху, який міг би перетворитися на громадянську війну. Занадто українці миролюбні, щоб нас можна було б кинути один на одного. Тому без прямої участі російських військових у 2014-му в Україні не було б війни.

Тобто замість мирного життя українці отримали жахи війни.

Від права вибору та участі в політиці

На окуповані території росія перенесла свої найгірші практики «виборів без вибору», коли участь у так званих місцевих виборах беруть лише ті, хто лояльний до кремля, а всі незалежні кандидати або не допускаються до виборів, або знищуються фізично. Навіть якщо б теоретично якийсь кандидат потрапив у виборчий список, то шансів на перемогу в нього не було б — усі вибори як

у росії, так і на окупованих територіях безжалісно фальсифікуються за допомогою адмінресурсу.

Тому замість демократичних та вільних виборів, які були за української влади, на окупованих територіях людей звільнили від права вибору або можливості участі в цих виборах як незалежному кандидату. Взагалі, дуже показова ситуація, що так званих «мерів» на окупованих територіях громада не обирає, а їх просто призначають із путінської адміністрації президента. Ці люди завжди обираються з огляду на їхню цілковиту лояльність до кремля та здебільшого є пройдисвітами: Пушилін — колишній шахрай із побудови мережі МММ, а «мер» Маріуполя Іващенко відзначився за свою кар'єру лише повним знищенням того, що залишилося від маріупольського «Азовмашу». Чим гірше — тим краще, це девіз відбору кандидатів на маріонеткове керівництво окупованих територій.

Головне право на окупованих територіях, у тому числі в Маріуполі — це право сили та автомата. Бо на кожному блокпості людина з автоматом може трактувати вимоги «законів» окупованих територій на свій розсуд, як їй зручно. І мешканці цих територій — просто безправні заручники цієї ситуації.

Від участі в місцевому самоврядуванні та можливості контролювати владу

Як і з виборами, росіяни перенесли на окуповані території копію своєї, чинної в росії, системи. У цій системі майже немає ніякого впливу громади на місцеву владу й повністю обмежена участь громади в питаннях контролю місцевої влади.

Наприклад, у Маріуполі за останні 8 років пройшла глобальна революція у взаємовідносинах громада-влада. Навіть попри те, що більшість влади в Маріупольській місцевій раді належала представникам олігарха Ахметова, ця влада була вимушена стати прозорою та відкритою до діалогу з містянами. Завдяки громадському контролю, альтернативним політичним силам та згуртованості громади, маріупольцям вдавалося обстоювати свої інтереси навіть у тих питаннях, щодо яких більшість у міській раді мала свої певні плани.

Наприклад, попри шалений тиск представників Ахметова, які за будь-яку ціну хотіли побудувати свій приватний університет у Міському саду — найстарішому парку Маріуполя, громада змогла обстояти свою думку та, завдяки протестам та публічним дебатам, переконати представників Ахметова обрати іншу ділянку, яка б не знищувала старий парк, а навпаки, дала розвиток іншій території в центрі міста.

Окрім цього, усі витрати міської ради були максимально доступні для аналізу й були у відкритому доступі, що давало активним громадянам можливість контролювати ці витрати та, у випадках корупції, виносити цю інформацію на загал і створювати резонанс. Такі речі допомагали випереджувати можливу корупцію та змушували посадовців розуміти, що їхні незаконні дії можуть коштувати їм дорого.

На окупованих територіях зараз люди повністю звільнені від права знати, що взагалі робить окупаційна влада та маріонетки кремля. У громади на цих територіях немає жодної можливості контролювати витрати окупованих міст. І це дає можливість так званій владі робити будь-що й не нести за це ніякої відповідальності — усе, як у росії, де з більшою вірогідністю потрапить у тюрму не корупціонер, про якого випустили розслідування, а той, хто це розслідування здійснив!

Така ж сама ситуація і з впливом громади на владу — будь-які протести та намагання винести на публіку резонансні питання на окупованих територіях у найкращому разі

закінчуються розгоном громадян, а в найгіршому — потраплянням «на підвал», за ґрати, або розстрілом.

Як і в росії, місцеве самоврядування на окупованих територіях — це не про громаду, це про ставлеників кремля...

Від правоохоронної системи та правосуддя

Так, в Україні й у тому ж Маріуполі до окупації не було повноцінно реформованої поліції, прокуратури та судів. Але навіть наявна застаріла та нереформована система працювала. Так, часто неякісно, з проблемами, але громада завжди мала вплив на цю неідеальну систему. Окрім того, був великий промінь світла у вигляді патрульної поліції, яка складалася переважно з нових людей, що раніше не були частиною старої гнилої системи. У різних містах патрульна поліція мала різну якість за складом, але, наприклад, у Маріуполі вона була однією з найкращих в Україні. І ці люди показували своїм прикладом, що поліція може бути другом і помічником, а не лише каральним органом, і тому останніми роками довіра до патрульних у Маріуполі була на дуже високому рівні.

Що зараз із поліцією в Маріуполі? Вона складається з тих, хто радісно пішов на співпрацю з окупантами, і ці люди — саме та частина поліції, яку реформи повинні були вичистити з правоохоронної системи. Зараз вони радіють поверненню ДАІ, бо це знову можливість для них брати хабарі в кишеню та повна безправність водіїв на дорозі. А людина, яка стала жертвою таких «правоохоронців», майже не має шансів обстояти свої права в інших правоохоронних органах, бо всі вони пов'язані в одну корупційну систему, де порядній людині не місце.

І взагалі, головне право на окупованих територіях, у тому числі в Маріуполі — це право сили та автомата. Бо на кожному блокпості людина з автоматом може трактувати вимоги «законів» окупованих територій на свій розсуд, як їй зручно. І меш-

Російські загарбники звільнили мешканців окупованих територій України передусім від права бути українцем: не ховати свою любов до України, можливість спілкуватися українською, можливість вільно вивісити свій прапор на балконі...

канці цих територій — просто безправні заручники цієї ситуації.

Це лише невелика частина того, від чого звільнила росія окуповані території. Насправді перелік безконечний: звільнення людей від житла, звільнення від сучасних лікарень, шкіл, дитячих садочків, звільнення від банківської системи, від логістичних компаній та служб доставки, від асортименту товарів, від права вільно пересуватися своєю країною... Але головне право, від якого звільнили російські загарбники мешканців окупованих територій України, — це право бути українцем: не ховати свою любов до України, можливість спілкуватися українською, можливість вільно вивісити свій прапор на балконі...

В історії вже була людина, яка «звільняла» сусідів від їхніх прав і національності, намагаючись створити «один великий Рейх». Керівника росії, який зараз копіює та повторює цей шлях, чекає така ж доля. Бо не можна перемогти тих, хто воює за свої права та свободи, за допомогою тих, хто не має цих прав та свобод і є рабом системи.

ТЕМА

Електоральна історія Херсонщини і сприйняття окупації

Володимир Молчанов, Первомайськ
Фото: **Вячеслав Раєвський**

Напередодні оголошених російськими окупантами разючих відсотків підтримки жителями Херсонщини її анексії хочу акцентувати увагу на двох цифрах. Перша — ніби 80% жителів Херсонщини підтримують анексію російською федерацією. Друга — 15500 дітей, за даними колаборантів, вдалося залучити з першого вересня до шкільного навчання за російськими програмами. Між цими двома показниками настільки величезне провалля, що очевидно: хтось бреше.

А брешуть російські окупанти. Бо 15500 це 11,3% від дітей шкільного віку, що проживали в Херсонській області перед вторгненням. І це попри кампанії залякування та «заохочення» батьків, до яких належать, з одного боку, погроза відібрати дитину в російський інтернат, оштрафувати та депортувати дорослих, з іншого — заплатити одноразово 10 тисяч рублів, а потім забезпечити 4 тисячі рублів щомісячно та безкоштовні обіди всім, хто за російськими програмами навчатиметься. Зрештою, ті, хто звітував про 15,5 тисяч дітей і відкрив під їхнє «навчання» 91 школу з 457 наявних до вторгнення, зацікавлені в збільшенні кількості учнів — і з пропагандистською метою, і для демонстрації власної ефективності, і для збільшення власного фінансування. Решта 88,7% батьків, тобто осіб працездатного віку, безперечно, анексію рішуче не підтримують. І показник цей сформувався ще до харківського контрнаступу, коли по-

зиції окупантів на Херсонщині здавалися непохитними. Отже, брешуть ті, хто написав про 80% підтримки анексії.

Непрямі докази

Є купа додаткових непрямих свідчень такої брехні: 200 перереєстрованих за російським правом юридичних осіб — це навіть менше, ніж є таких осіб у бенефіціарній власності колаборантів, а терміни завершення перереєстрації щомісяця зсуваються, востаннє — до першого жовтня. 100 тисяч придбаних російських карток мобільного зв'язку, з яких лише трохи більше 30 тисяч — з реєстрацією паспортних даних абонента, решта бралася такими абонентами «додатково» й потім перепродавалася з націнкою, але вже без паспортних даних. Треба зауважити, що картки без даних могли купувати (і таки купували) і противники анексії, просто для забезпечення зв'язку всередині регіону. Але ті, хто з огидою проігнорував ворожі картки — той точно анексію не підтримує. Головний непрямий доказ від зворотного: а як російські «соціологи» провели своє опитування? Окупанти не мають доступу до електронних баз обліку громадян за місцем реєстрації, не мають доступу і до профільних реєстрів різних відомств. Український мобільний зв'язок відключено окупантами, баз даних стаціонарного інтернет-зв'язку в росіян немає (та й вони є неповними, бо підключені не люди, а об'єкти нерухомості). Невже вони опитали лише серед тих 30 тисяч, хто придбав картки і при цьому поділився паспортними даними? Тоді результат цілком можливий, тим більше, що за іншу відповідь абонент цілком міг очікувати затримання і тортури. Та не забуваймо, 30 тисяч це 3% від довоєнного населення області.

Пристосуйся!

Думаю, доказів достатньо для підтвердження гіпотези про категоричне несприйняття абсолютною більшістю херсонців російської окупації та анексії. Навіть за браком чіткої статистики кількості осіб, які вже евакуювалися на неокуповану територію або до третіх країн. Причому несприйняття є стійким і не зникає, поступово поступаючись місцем стокгольмському синдрому. А саме на нього насправді роблять акцент окупанти у своїй пропаганді, максимально брехливій і дратівливій, і водночас невідворотній, як смерть: «росія тут була від початку історії, повернулася зараз і залишиться назавжди!»; «пристосуйся!»; «якось треба жити!».

І російські очікування не були абсолютно безпідставними. На початку окупації вони, судячи по самих собі, трактували активний спротив херсонців як наслідок «нацистської пропаганди», варто, мовляв, її відключити й малороси швиденько повернуться у свій знайомий стан слухняного стада. Бо це ж «юго-восток»! Люди, які 10 років тому на виборах підтримували проросійського Януковича і його партію. Зрештою, коли «безнадійні нацисти» будуть закатовані в застінках, вивезені в російські тюрми або просто залякані поїдуть в евакуацію і не буде кому з підпілля «залякувати» потенційно слухняну більшість, то вона змириться з тим, з чим на початку миритися не хотіла — зі зміною ідентичності та перенесенням вболівань і симпатій із «київського режиму» на «російських братів-визволителів». Приблизно в такий спосіб відбулася трансформація у свіжоокупованих частинах Донецької і Луганської областей. Здавалося б, для жителів Маріуполя, які зазнали під час штурму справжнього геноциду, не повинно бути питань, хто в цьому винен. Адже Маріуполь був одним із найбагатших міст України, за доходами per capita випереджав не лише свій давно окупований обласний центр Донецьк (вчетверо!), але й сусідній російський Ростов-на-Дону (у півтора рази). І все ж ми бачимо дівчину — символ знищення пологового будинку, яка «працює» з учнями шкіл на ниві російської пропаганди. Власне, і зі школами вийшло теж за російським задумом: дарма, що без

Напад росії саме на Херсон був її жахливою помилкою, вона вхопила чужу собі, ворожу й неперетравлювану.

світла й води — залишені в містах Донбасу діти сумлінно ходять до абияк облаштованих класів і отримують «навчання», тобто добре вивірені дози російської пропаганди. Щоб у разі незвільнення протягом якогось розумного періоду перетворитися на щось подібне до юрби примусово мобілізованих жителів окупованих у 2014 році районів. Які, будучи в російському війську людьми третього сорту, — приниженим, недоозброєним, голодним і не екіпірованим гарматним м'ясом, — дезертирують, переховуються, але не переходять на бік «нацистів».

У чому ж відмінність між тим і цим «юго-востоками»?

Придумане в надрах штабів Медведчука-Манафорта у 2004 році словосполучення «юго-восток» із розділенням території на «ґатунки» — нібито за порадою американських кураторів — майже негайно набуло ілюзію своєї обґрунтованості на всіх наступних виборах 2004–2010 років. Якщо цілі регіони фарбувати в кольори переможця, то 8 областей і одна автономія зафарбувались у різної насиченості блакитне забарвлення, за кольором проросійської Партії регіонів. Негайно з'явилися «теорії» про генетичну пам'ять, що дивним чином є різною по різні боки прокреслених переважно за часів Сталіна адміністративних меж. Виринуло з небуття — здавалося б, забуте ще в XIX столітті — колонізаторське слівце «Новоросія», яким «збирачі земель під скіпетр матушки-імператриці» спритно

обізвали загарбані ними в 1775-му і 1783-му роках території двох несуверенних, підпротекційних держав — Війська Запорізького Низового, що було формально під спільним протекторатом Російської імперії і Речі Посполитої двох народів (згідно з т.зв. «Вічним миром» 1686 року), і Кримського ханства, васала Оттоманської Порти. Уся територія Херсонщини входила до цих несуверенних держав: правий берег Дніпра (і Кінбурнська коса з ділянкою берегу лиману до сучасної Голої Пристані) був запорізьким, лівий берег, тобто 70% території сучасної області — кримським. На запорізькому боці були, окрім окремих хуторів і зимівників, кілька значніших поселень — Кам'янська, Шестірнянська й Кизикерменська (Берислав) слободи, Старий і Новий Перевози (сучасні Херсон і Придніпровське на схід від Херсону), Прогної (сучасне Геройське). На кримському боці з постійних поселень існували ногайські аули, найбільшим із яких був Алешкьой (Олешки).

Подушки безпеки

Частково політтехнологічна хитрість вдалася її авторам — значна частина населення в обох частинах почала підлаштовувати свої погляди і своє голосування під домінантні погляди, ігноруючи поза проросійською чи проєвропейською риторикою всі інші аспекти ефективності обранців. Ба більше, хоч про формування двох окремих політичних націй не йшлося, можна сказати, що рівня двох географічно визначених фанатських клубів українські виборці досягли. З усіма атрибутами спортивного фанатизму — ігноруванням недоліків своїх «кумирів» і гарячим бажанням їхньої перемоги. Доходило до того, що навіть корупція і крадіжки з бюджету серед «своїх» сприймалися поблажливо: «нас наші обранці лише грабують, а "їх" (ворожий клуб) — і грабують, і дратують».

Звісно, якщо кожні вибори розглянути в розрізі громад і не обмежуватися фарбуванням їх у колір «переможця» (бо відносна більшість ще не означала перемоги, адже змагалися і потрапляли до парламенту завжди більше двох партій), то картина була завжди не настільки одностайною. І найвиразніше неодностайність проявилась у виборах 2012 року.

На цих виборах керівна проросійська коаліція Партії регіонів і комуністів мала адміністративні переваги, проявлені передусім під час підрахунку голосів за мажоритарною складовою, а також своєрідну «подушку безпеки» у вигляді впливових «незалежних» мажоритарників, які могли дозволяти собі в дебатах і обіцянках проєвропейську-проопозиційну риторику, однак після обрання в кулуарах їм швидко нагадували про бізнесову безправність. Зрештою, саме ця «подушка» й дала змогу режиму Януковича певний час протриматися в умовах узурпації влади. Бо за партійними списками режим із тріском програв пропорційну складову 43,13% : 49,94% (104 мандати на 121, з незначними ознаками фальшування наприкінці підрахунку, коли відсоток Партії регіонів штучно збережено шляхом визнання недійсним голосувань на сотнях дільниць), не допомагало навіть взяття 113 мандатів із 225 у мажоритарних округах за системою відносної більшості. Перші місця за списками розподілилися в розрізі тодішніх місцевих рад. Відносна перемога коаліційної або опозиційної партії ще не означала загальної перемоги в цій громаді коаліції чи опозиції. Саме так сталося в Херсоні (це один повний і приблизно 2/3 ще одного виборчого округу), на дільницях якого, попри перше місце Партії регіонів, владна коаліція взяла за списками 40%, а опозиція — 46%. Херсон став єдиним обласним центром і єдиним містом із населенням понад 100 тисяч на «південному сході», де перемогла за списками проєвропейська опозиція. Навіть побіжного погляду на мапу досить, щоб відрізнити Херсонщину від решти «південного сходу» — забагато там неблакитного кольору.

На одномандатних складових (нагадую про адміністративне втручання) картина трохи менш оптимістична — 2 депутати з 5 не представляють коаліцію і зрештою

опиняються в опозиції. Таку саму кількість мандатів виборола опозиція і на Миколаївщині, щоправда, там не з 5, а з 6 мандатів загалом. Та тут варто згадати, що двох із трьох мажоритарних перемог провладні кандидати досягли із вкрай незначною перевагою і завдяки втручанню адмінресурсу. На 184-му окрузі це були 20 голосів, а на 182-му — 120, набраних завдяки примусовому, але відмонітореному голосуванню ув'язнених виправної колонії.

То чим же Херсонщина настільки відрізнялася від стабільно проросійських донедавна сусідів?

Тут багато чинників: і характер первинного заселення запорожцями та біглими від насаджуваного в Україні кріпацтва селянами з колишньої Гетьманщини; і примусове переселення в XIX столітті царським урядом неблагонадійних «однодворців» і декласованої дрібної шляхти на найгірші до влаштування меліорації засушливі землі після придушення Польського повстання 1863 року (виселяли на місце депортованих в Османську імперію кримських татар, які вологи потребували менше, бо займалися напівкочовим скотарством); і депортація західноукраїнських селян під час акцій з «обміну населенням» із повоєнною комуністичною Польщею в 1947–1951 роках; і характер урбанізації, за якої основний потік переселенців до великих міст поїхав не з росії, а з навколишніх українських сіл — просто тому, що нав'язувана там у якості монокультури бавовна не давала доходів, а проте вимагала нелюдських трудовитрат; і нарешті, швидкій і повній деіндустріалізації. Останній чинник слід розглянути дещо глибше.

Сила деіндустріалізації

Ще лідер більшовиків Ленін цілком слушно вважав пролетаріат опорою більшовиків, носіями інтернаціоналізму і прихильником змін. А селянство — дрібною буржуазією, консерваторами і противниками змін. Совєцька пропаганда та побутові умови зрештою виховали пролетаря з доволі специфічною напівкримінальною

Пролетарські субкультури у великих індустріальних містах півдня і сходу України мало не до 2014-го спадково продукували ненависть до етнічних проявів українства. Так було й у Херсоні, але в 1990-х роках заводи зупинилися та були згодом розтягнуті на металобрухт різноманітними, передусім російськими, «інвесторами»

субкультурою і без етнічного самоусвідомлення. «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес Советский Союз» — ця пісня чудово передавала погляд совєцького пролетаря на «національне питання». Самі пролетарі поєднували вкрай низьку виробничу і трудову дисципліну зі слухняним виконанням наказів адміністративного керівництва. Керівництво СРСР свідомо тасувало пролетарів і їхню своєрідну освічену «еліту», технічну інтелігенцію, за етнічною ознакою. Українці з Херсону спрямовувалися в Улан-Уде, а на херсонські підприємства скеровували «молодих спеціалістів» з Уралу й Сибіру. Пролетарські субкультури у великих індустріальних містах півдня і сходу України мало не до 2014-го спадково продукували ненависть до етнічних проявів українства. Так було й у Херсоні, але в 1990-х роках заводи зупинилися та були згодом розтягнуті на металобрухт різноманітними, передусім російськими, «інвесторами». І пролетарі як клас опинилися без роботи. Та й хутко зникли — хто в тюрму, хто в могилу через алкоголізм, а хто вимушено змінив рід діяльності й непомітно для себе змінився сам. А представниці першої, найпотужнішої хвилі пролетарської урбанізації Херсону, ткачихи з міста Іванова в росії, стали колективною жертвою совєцьких помилок у плануванні — на тисячі молодих жінок вчасно не з'явилося вакансій на відповідну кількість чоловіків. І ці яскраві та непохитні носійки ідей «руского міра» переважно залишились одиначками й не мали нагоди передати свої погляди нащадкам. Самоусвідомлення ж середнього херсонця з пролетарського, совєцького й космополітичного стало дрібнобуржуазним, «торгашеським», заробітчанським. Це ще не зробило з нього політичного українця, але знецінило й ностальгію за СРСР, і феодально-ієрархічний характер мислення. Це вже не був гвинтик, якому керівники могли казати, за кого голосувати чи ходити на замовні мітинги. Ба більше, Партія регіонів — цей симбіоз старих совєцьких і нових кримінальних «капітанів промисловості» — не приховувала ненависті до «торгашів» як в оподаткуванні, так і в нефіскальних способах тиску (перевірки, штрафи, рейдерство). Це не слухняні робітники їхніх заводів. Не дивно, що «торгаші», тобто соціальна основа херсонців, відповідали регіоналам взаємністю, потроху розповсюджуючи свою неприязнь і на основні ідеологічні наративи ворожої їм партії: апологетику совєцького минулого, захист російської мови від спроб відродити українську, розділення України за лініями Манафорта, дружбу з росією, ще й із позицій сателіта.

У підсумку

Напад росії саме на Херсон був її жахливою помилкою, вона вхопила чужу собі, ворожу й неперетравлювану, власне, західноєвропейську сутність. Херсон тепер може бути або українським, або порожнім. Шкода, що росія не усвідомлює безглуздості своїх зусиль, і радше спустошить Херсон, ніж ним поступиться.

Російська пропаганда: піке з передбачуваним фіналом

Євген Магда, Київ
Фото: **Ленка Віх**

Російська пропагандистська машина відіграє помітну роль у війні проти України. Прагнення контролювати настрої росіян її операторам вдається реалізовувати набагато краще, ніж доводити власну правоту довколишньому світу. Проте в кремлі мало звертають увагу на подібні дрібниці.

Мабуть, зараз лише фахівці пам'ятають, що назване путіним «спеціальною військовою операцією» широкомасштабне вторгнення в Україну починалося під гаслом денацифікації та демілітаризації України. Кремль намагався подати ситуацію, у якій «братський український народ» є керований «нацистами», що танцюють під дудку Заходу. Зрозуміло пояснити, чому єврей за національністю Володимир Зеленський є нацистом, російській пропаганді так і не вдалося, її конструкції виявилися заскладними навіть для пересічного росіянина. Тактичні знаки військових дій V, O, Z вдалося інтегрувати до інформаційного простору рф дещо легше, проте в низці європейських країн їхнє використання заборонене поряд із «георгіївською» стрічкою. Натомість сьогодні про «денацифікацію» говорять хіба що її ідеологи на кшталт Тимофія Сергєйцева.

Підтримка росте, інтерес падає

Пів року спостережень за проявами російської пропаганди дають змогу зробити низку висновків щодо її основного інструментарію та ефективності. «Левада-центр» стверджує, що підтримка дій путіна у рф зросла, хоч війною цікавиться вже менше половини населення. До речі, відсутність цього інтересу на руку російській владі, адже втрати на українській землі є масштабними й могли б спричинити суттєві проблеми всередині росії.

Почати потрібно з того, що основними інструментами пропаганди на Заході замість RT та Sputnik Media, діяльність яких якщо не обмежена, то перебуває під суворим контролем, стають інформаційні агенції

РІА «Новости» й ТАСС. Схоже, представникам західного світу й досі не зрозуміло, як можна брехати в стрічці новин державної інформаційної агенції. Від себе зауважу — можна доволі ефективно. Водночас треба розуміти, що негативне ставлення до дій росії в Україні, загалом притаманне країнам НАТО та ЄС, Японії, Австралії, далеко не завжди поділяють у Китаї, Індії, Африці, Латинській Америці. Росія намагається просувати власний інформаційний порядок денний за межами так званого «золотого мільярду» і робить це часом успішно.

Головними локомотивами російської пропаганди виступають далеко не завжди путін або Мішустін (російського прем'єра в цьому контексті чути мало, хоч президенту віддають належне). Міністр закордонних справ рф Сергій Лавров куди більш помітний у цьому питанні, як і заступник секретаря Радбезу росії Дмитро Медвєдєв.

Великі та жахливі

Головними локомотивами російської пропаганди виступають далеко не завжди путін або Мішустін (російського прем'єра в цьому контексті чути мало, хоч президенту віддають належне). Міністр закордонних справ рф Сергій Лавров куди більш помітний у цьому питанні, як і заступник секретаря Радбезу росії Дмитро Медвєдєв. Той взагалі останнім часом регулярно видає неоковирні меседжі. Інтенсивно демонструють віру у власну перемогу міністр оборони Сергій Шойгу та начальник Генерального штабу Валерій Гєрасімов. Рамзан Кадиров, схоже, відіграє роль «великого та жахливого» з огляду на власні політичні інтереси. Керівник зовнішньої розвідки Сергій Наришкін зосередився на геополітичному цькуванні Польщі як провідного партнера України в умовах широкомасштабної російської агресії.

Воєнкори й колаборанти

Якщо говорити про «різноробів» пропагандистського конвеєра, то варто означити дві категорії. Одна — так звані «воєнкори», чиї навички були відточені ще під час боїв на Донбасі та в Сирії у 2014–2022 роках. Їхня діяльність бере відлік від фейка про «розіп'ятого хлопчика» в Слов'янську та встигла набути різних форм. «Воєнкори» мають створювати ілюзію «великої Перемоги», додаючи реалістичності постановочним відео, які поширює Міністерство оборони рф. Нагадаю, що офіційний спікер МО рф Ігор Конашенков отримав чергове генеральське звання за численні масиви брехні, оприлюднені в прямому ефірі. Однак варто зазначити, що українські військові неодноразово використовували інформацію російських воєнкорів для завдавання прицільних ударів по штабах противника. Друга категорія — колаборанти, на яких кремль переклав частину інформаційної відповідальності за коментування ситуації на окупованих територіях. Часто вони докладають максимум зусиль, аби виправдати довіру нових господарів. Принагідно варто зауважити, що повідомлення російських медіа (вони, відповідно до норм законодавства, повинні керуватися виключно офіційними джерелами, щоб не дістати покарання «за дискредитацію російської армії») дуже нагадують повідомлення Центрального телебачення СРСР про перебування обмеженого контингенту радянських військ у Афганістані.

Про «бойовиків Зеленського»

Для розмивання відповідальності за дії російських військ кремлівська пропаганда використовує термін «союзні сили», об'єд-

нуючи в такий спосіб російську армію та незаконні озброєнні формування так званих «ДНР» та «ЛНР». Проте цей термін мало кого вводить в оману. Щодо українських Сил оборони російські пропагандисти використовують інші терміни — «нацисти», «націоналісти», «бойовики Зеленського» (останній використовується віднедавна), у їхніх інформаційних повідомленнях часто відбувається протиставлення Збройних сил України та «націоналістичних батальйонів», яким російська пропаганда приписує функції загороджувальних загонів.

В ефірах та новинних повідомленнях російських медіа поширеним є жанр «каяття українських полонених». Особливого масштабу він набув після захоплення в полон захисників «Азовсталі», яких використовують для дискредитації образу оборонців України. Нагадаю, що «Азов», який є підрозділом Національної гвардії України, у росії визнаний нацистським, оголошений поза законом, а над керівниками оборони «Азовсталі» готується показовий судовий процес. З огляду на можливість його проведення в окупованому російськими військами Маріуполі, не можна виключати винесення смертних вироків. Зауважу, що трьох іноземців, які служили в лавах морської піхоти ВМСУ, «суд» самопроголошеної «ДНР» засудив до смертної кари. З не меншим завзяттям російська пропаганда транслює тези про «неспроможність» Іноземного легіону Сил територіальної оборони ЗСУ.

І біолабораторії

Головний напрям інформаційної протидії США в діяльності російської пропаганди — це звинувачення в незаконних дослідах у бактеріологічних та хімічних лабораторіях на території України. Їх особисто озвучує в середньому раз на місяць начальник військ радіологічного, хімічного та біологічного захисту генерал Ігор Кірілов. Очевидно, генеральські лампаси мають збільшувати вагу його гучних звинувачень, у яких немає об'єктивних підтверджень.

Проте є ще один компонент реальної співпраці Заходу та України у військовій сфері, який бентежить кремль набагато більше. Це постачання ЗСУ сучасних західних озброєнь, які дали змогу змінити ситуацію на лінії протистояння. Після початку отримання ЗСУ 155-міліметрових гаубиць у російських медіа розгорнулася інформаційна епопея про полювання за ними, апофеозом якої стала демонстрація під час виставки «Армія-2022» під москвою захопленої в якості трофея, непридатної для використання гаубиці М777. Ефективне застосування українськими військовими РСЗВ HIMARS стало справжнім жахом для російських загарбників. Десятки складів із боєприпасами стали жертвами прицільних ударів, тому особисто генерал Конашенков неодноразово розповідав про знищені пускові установки та «перехоплення» ракет HIMARS, виставляючи себе посміховиськом в очах світу. Нагадаю, що російським військовим не вдалося знищити жодної РСЗВ HIMARS.

Цікаво, що російська пропаганда часом працює і на просування позитивних меседжів. Зокрема, коли мова йде про ініціативи президента Туреччини Реджепа Ердогана або висловлювання самопроголошеного голови Білорусі Олександра Лукашенка. Їхні заяви транслюються інтенсивно, особливо якщо вони звучать у контексті «зернової угоди», покликаної продемонструвати спроможність росії домовлятися та поводитися цивілізовано.

Як перекричати сліди злочинів?

Цікаво, що російська пропаганда часом працює і на просування позитивних меседжів. Зокрема, коли мова йде про ініціативи президента Туреччини Реджепа Ердогана або висловлювання самопроголошеного голови Білорусі Олександра Лукашенка. Їхні заяви транслюються інтенсивно, особливо якщо вони звучать у контексті «зернової угоди», покликаної продемонструвати спроможність росії домовлятися та поводитися цивілізовано. Також варто розуміти прагнення використати Ердогана як важіль розхитування НАТО, а Лукашенка сприймати в якості васала кремля, який бореться за довжину власного налигача.

Однак це лише невеликий епізод у загальній картині російської пропаганди. Особливо показовим є прагнення кремля здійснити контрзаходи після викриття воєнних злочинів у передмістях Києва (Буча, Бородянка, Ірпінь) та Харкова (Балаклія, Ізюм, Куп'янськ). Масштаб злочинів свідчить, що ненависть до громадян України культивується на офіційному державному рівні. Масштаб злочинів не дозволяє російській пропаганді перекричати повідомлення про позасудові страти та наслідки варварських обстрілів, тому російські пропагандисти намагаються знецінити їх та перекласти відповідальність за варварські прояви на українську владу.

Наостанок: російська пропаганда не витримала випробування контрнаступом українських сил у Харківській області, вона не зуміла продемонструвати якісні меседжі, підтримати бойовий дух російських сил. Це ще раз підтверджує її брехливий та неефективний характер.

В евакуації з Лесею

Марта Швець, 16-річна киянка, гуманітарійка,
учениця гімназії імені Лесі Українки

Було б добре прокинутися 24 лютого, як і зазвичай. Усміхнено, звично-сонно та упевнено у своїх планах. Поснідати улюбленими пластівцями, обрати одяг на день, нагодувати кота й побігти містом на уроки. На жаль, натомість уранці 24 лютого треба було швидко зібрати речі та знайти укриття.

Аби трохи прийти до тями, я, після всіх екстрених справ, вирішила поворожити на збірці вибраних творів Лесі Українки. Останній тиждень ця книжка завжди була в полі зору — наша гімназія (імені Лесі Українки) готувалася до дня народження поетеси 25 лютого. Це стабільно передбачало вивчення напам'ять та декламування текстів. Сценарій святкування щороку однаковий, але навіть попри це я дуже чекала того дня. По-перше, люблю читати вголос, по-друге, наприкінці лютого чекати на щось інше сил немає, хіба на весну.

До того ж якраз напередодні вторгнення, я почала розбирати «Лісову пісню» — не лише через шкільну програму, а і для того, аби зробити подкаст за цим твором. Драма-феєрія відгукнулася мені з кількох причин: мова авторки, близькість мені за духом головної героїні, Мавки, і насамкінець — увесь твір це величезний простір для створення мемів.

Словом, збірка Лесиних творів постійно була під рукою. А ворожити на книжках — це класна традиція в непередбачуваних ситуаціях.

Розгорнувши 117 сторінку (це не лише красиве число, а й номер моєї школи), я, сидячи під ковдрою у ванні, несподівано натрапила на драму «В катакомбах». Здавалося, ніби обрана цифра наведе на якісь позитивні рядки. Щось на кшталт «Буду жити! — Геть думи сумні!» чи хоча б «Знов весна і знов надії». Ні, пощастило натрапити на: «Я честь віддам титану Прометею, що не творив своїх людей рабами, (...) і мучився не три дні, а без ліку, та не назвав

свого тирана батьком, а деспотом всесвітнім...».

Було дуже складно уявити, що за кілька годин після ворожіння я все ж таки опинюся як не в катакомбах, то в бомбосховищі. Але трапилося так, що наступні кілька днів довелося ночувати під землею. Я була не одна — окрім мами й сусідів, у підвал зі мною прийшла й Леся. Хаотично пакуючи рюкзак під відлуння гуркоту ракет, я потребувала надії: піти згодом до школи. Хіба марно я вичитувала всі вірші й обирала улюблені рядки? А як же обговорити це все на уроці з подружками? Якщо не завтра, то в понеділок усі повернуться до навчання — буде змога поділитися враженнями.

Книжка в рюкзаку стала підтвердженням того, що завтра буде: школа, друзі, Леся, вірші, дискусія. Чи хоча б, що завтра просто буде. Постійність, у раптове зникнення якої я не вірила. Хоч щось має бути незмінним, і впродовж останніх 10 років цим була школа. Офлайн чи онлайн — після карантину вже не мало значення, але навчання мало тривати. У мене ще ніколи не було війни за вікном, яка скасовувала все навколо.

Увечері 24 лютого, сидячи в київському підвалі і слухаючи разом із сусідами матюкливі новини по радіо, я не знала, що треба робити. Зв'язку майже не було, тому, після 3 обходів нового тимчасового житла вздовж і впоперек, я вирішила почитати. Кого? Лесю, авжеж. Ще вчора підкреслені рядки тепер сприймалися інакше. «Або погибель, або перемога — сі дві дороги перед нами стане... Котра з сих двох нам судиться дорога?.. Дарма! повстанем, бо душа повстане». Паралельно в новинах повідомляють, що: по всій країні повітряна тривога; втрачений зв'язок зі Зміїним островом; у Гостомелі тривають бої. Я вирішила підкреслити іншим кольором ті речення, які відгукуються тепер, із війною. «Сором хилитися, долі коритися! Час твій прийде з долею битися, — сон пропаде...».

— Лесю, що спонукало тебе написати ці рядки? Знаєш, мені вони сприймаються по-різному: ще вчора як щось примарно-уявне, сьогодні — як реальність.

Леся мовчить, але я розумію, що наші з нею драми все ж різні: інакші досвід та обставини. Чому ж тоді її поезія саме зараз є такою близькою? Мабуть, тому, що під час загрози життю все звичне, але таке любе з мирного часу, сприймається як те, що в будь-яку секунду можуть відібрати, знищити. Є бажання відчувати і проживати кожну емоцію та мить: розмови, ігри, фотографії, вірші.

Уночі 28 лютого, їдучи в евакуаційному потязі до Львова, я знову зазирнула до книжки. Зануритися не вдалося — переповнене купе лише й гомоніло про війну, щосекунди гучніше. Але навіть кількох Лесиних рядків вистачило, аби знову замислитися щодо ролі цієї поетеси в моєму житті. «Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок! Мене від тебе доленька жене, немов од дерева одірваний листочок... І мчить залізний велетень мене». Достатньо замінити «Волинь» на «Київ» і кожне слово відгукатиметься мені, як ніколи. Хоч Леся й не стикалася ні з війною, ні з евакуацією, але її тексти тоненькою червоною линвою пронизують усе моє життя — і мирне, і воєнне.

Згодом я опинилася в Німеччині й останні кілька місяців асоціюються лише з двома Лесиними віршами:

«Слово, моя ти єдиная зброє, ми не повинні загинуть обоє» — ці рядки подумки цитую щоразу, коли йду на черговий мітинг, адже якщо я не вмію тримати автомат, то можу боротися словесно, «скільки достане снаги мені й хисту».

«Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна» — ми з друзями живемо надією побачити мирну Україну, обійняти близьких і прогулятися улюбленими місцями без страху смерті, прийти до школи й посміятися з мемів за «Лісовою піснею».

Поки що це, на жаль, неможливо, але я щиро сподіваюся, що згодом, видихнувши, відкладу вже сповнену воєнними спогадами Лесину збірку й повернуся до своєї великої домашньої бібліотеки.

EcoUkrain

КУЛЬТРЕВЮ

Буча. Життя після смерті

Олег Коцарев, Буча
Фото: **Ленка Віх**

Траса Київ – Варшава злегка в'ється лісовим поясом, що відокремлює українську столицю від найближчих, давно й міцно інтегрованих із нею, передмість. Ще кілька м'яких поворотів — і маршрутка починає спускатись у долину річки Ірпінь. Обабіч дороги швидко миготить цвинтар, приватні будиночки. Усе ніби як завжди. Це віддалена частина містечка Гостомель, колишнє село Мостище. Лише на закруті траси, уже зовсім близько до річки, я помічаю, що всі або майже всі магазини й будинки зруйновано. Адже наша маршрутка буденно й діловито рухається через один із головних рубежів битви за Київ навесні 2022 року — високий правий берег річки Ірпінь. Розбитий міст через річку об'їздимо тимчасовою переправою, знову піднімаємося на трасу, залишаємо позаду повороти на центр Гостомеля та на місто Ірпінь, решткі цілодобового супермаркету — і нарешті через хвилі «скандинавської» хвої заїздимо до Бучі.

#buchamassacre у передмісті мрії

Буча — містечко, де ми з дружиною і дочкою жили останні кілька років. Буча — зелене місто, утворене понад сто років тому, коли об'єдналося декілька сіл та з'явилася залізнична станція. Тривалий час це була одна з дачних точок для Києва, зокрема і для інтелігенції, діячів культури й науки. Буча уславлена такими іменами, як художник Микола Мурашко, композитор Левко Ревуцький, науковці, інженери Євген і Борис Патони, перекладач і поет Олег Жупанський... Регулярно відпочивала тут і родина контроверсійного сьогодні Михайла Булгакова. Від дореволюційних дач і садиб збереглося небагато, але залишилося чимало парків або просто масивів дерев.

В останні десятиліття Буча стала одним із найзатишніших і найпривабливіших передмість Києва, сюди швидко прибувало нове населення та, відповідно, посилювалася забудова — звісно, далеко не безконфліктна. Втім, місто росло, розвивалось і врізноманітнювалось.

У лютому 2022 року нам, як і десяткам тисяч інших людей, довелося залишити Бучу. Тут не місце детально розписувати історію захоплення міста росіянами, окупаційного режиму та відступу загарбників після провалу штурму Києва; зазначу лише, що ця

історія ще потребує багатьох уточнень. На початку квітня Україна відновила контроль над Бучею, ті, хто залишалися в місті під час окупації (та не змогли виїхати під час кількох дуже непевних евакуацій), змогли отримати медичну й гуманітарну допомогу, почалися розслідування звірств окупантів і масових убивств. У ті дні Буча стала страхітливим символом російських знущань. Фотографії трупів на вулицях і в катівнях, руйнувань і саморобних пічок у дворах (бо не було ні світла, ні тепла, ні води), розбитої військової техніки вмить заповнили світовий інформаційний простір. Здається, окрему «увагу» окупанти присвятили (свідомо чи ні) українській культурі та історії, діячам і пам'яті: наприклад, убили перекладача з грецької, німецької та латини, дослідника і викладача Олександра Кислюка, вчителя музики Миколу Талалаєва, знищили будинок, де зберігався архів В'ячеслава Чорновола.

Танґо-повернення

А вже наприкінці квітня та в травні до Бучі посунули кавалькади транспорту з людьми, які виїхали в лютому й березні. Одні поверталися назовсім, скучивши за своїм містом, не маючи змоги жити деінде. Інші (як-от автор цього тексту) то приїздять, то знову виїздять, «кочуючи» залежно від особистих організаційних питань і «припливів-відпливів» воєнної обстановки. Таке поступове танґо-повернення («крок вперед — два назад»; гадаю, місту ще далеко й до половини передлютневого населення) триває й сьогодні, наприкінці липня. Це воно сформувало в Бучі досить химерне й контрастне життя.

Коли вперше після звільнення виходиш із транспорту в місті, відомому у світі за хештеґом #buchamassacre, підсвідомо очікуєш опинитися на цілковитому руйновищі, ну, можливо, з випещеним маленьким «плацдармом» для оптимістичних пропагандистських зйомок. Проте виявляється, що суто візуальні втрати міста не настільки драматичні, як можна було сподіватися. Вулиці давно розчищено, дороги і тротуари багато де підлатано, десь процес триває. Оживає торгівля. З кожним новим приїздом на вулицях дедалі більше людей. З'ясовується також, що руйнування, звісно, болючі, та далеко не тотальні. Переважна більшість будівель або взагалі вціліла, або зазнала часткових уражень, які є серйозними проблемами для власників, але не ставлять під сумнів загальне функціонування міста.

На зупинці маршрутки розклеєно новенькі оголошення: «Прибирання квартир після рашистів». Залізнична станція несподівано «вдягнена» в нові барви — вона вже не жовто-зелена, як раніше, але сіра з чорними деталями. Цей колорит трохи нагадує жалобний, однак помітно елегантніший.

Місто контрастів

У травні – червні значна частина не дуже численних бучанських перехожих була людьми, явно постраждалими за останні місяці. Виснажені, похмурі, часто з чорними знаками трауру в одязі. Уже в липні їх помічаєш значно менше. Місто й городяни справляють дедалі жвавіше враження, не втрачаючи повсякчасних контрастів.

Ось, наприклад, житловий комплекс «Континент» неподалік залізничної станції. Ця група будинків регулярно з'являлася в новинах: то з нагоди масового мародерства, то через обстріли, то з приводу залишених вибухових «сюрпризів». У мене в «Континенті» кілька років тому оселився друг — тепер він паралельно зі мною наводить лад в оселі після окупації. Йому є що розповісти про свій будинок: у сусіда в капцях знайшли вибухівку, а на сходах була розтяжка, «орки» засипали сміттям ліфтову шахту аж по п'ятий поверх, у розбите панорамне вікно внадився прилітати голуб. «Континент» із вулиці справляє доволі травматичне враження — побите скло, випатране пострілами «утеплення», подекуди сліди снарядів і пожеж. Але на іншому кутку комплексу вже грає музика і світять лампочки кав'ярень, а на розбитому офіс-

ному центрі на першому поверсі стоїть неперевершена реклама — дошка з написом від руки «Відділ продажу працює».

В іншому будинку в центрі Бучі поряд розташувалися дощенту спалена аптека й кав'ярня з літньою терасою, переповнена жвавими клієнтами. На центральній площі запрацював «сухий» фонтан, між його струменів бігають і катаються на велосипедах-самокатах-скейтах діти, а поряд, біля п'ятиповерхівки зі спаленим п'ятим поверхом, стоїть черга по гуманітарку. У сусідньому під'їзді в уцілілій бібліотеці — медіацентр. А в закутках доглянутого, на перший погляд, взагалі не зачепленого війною великого житлового комплексу на заході міста, недалеко від Ворзеля, раптом натикаєшся на повністю знищену «прильотом» секцію. Ще більший сюрприз: виявляється, під час цього «прильоту» не загинула жодна людина. Або парк із пам'ятником Булгакову — тут майже немає ушкоджень, усе було б зовсім ідилічно, якби не знати, що в оцьому подвір'ї за окупації була вбита й лежала ледь присипана землею і дошками молода дочка жінки, у якої ми колись хотіли купити свіжих курячих яєць. Після звільнення її перепоховали. Кури й далі блукають, ритмічно похитуючи головами.

Розмови про окупацію і не тільки

Уже в травні, йдучи додому через невеличкий парк «Олівці» (названий так через нехитрий, але симпатичний артоб'єкт: композицію величезних олівців у центрі парку), я звернув увагу, як багато підлітків знову гуляє вечірнім містом. У липні ж вечірні «Олівці» просто переповнені. Молодші діти не бояться копатися в пісочницях і на газонах удень. Як планують відкривати державні школи восени, ще не зовсім зрозуміло, проте інтернетом шириться реклама декотрих приватних навчальних закладів.

Минуло майже чотири місяці від звільнення Бучі, але в уривках розмов, які чуєш на вулиці, у магазинах, парках і кав'ярнях, і далі триває нескінченний обмін історіями часів боїв і окупації або суперечки щодо якихось деталей тодішніх подій.

– І він вийшов п'яний у банному халаті, йде назустріч кацапам, приготував якусь промову, а вони йому отак рукою показали, кажуть: «Отойди! Мы вас защищать пришли».

– А тоді той узкоглазий усім сказав повідкривать двері, а в кого буде закрито, вони виламають.

– Заходить уже наша тероборона, а дід сидить там за стінкою непомітно — і як закричить: «Стой! Хто идет?». Ті аж підстрибнули, але не зробили йому нічого. Того діда родичі ще на початку виїхали, а його «забули».

– Ми ховались у школі в підвалі.

Нерідко в цих розмовах виринає тема Яблуньки, Склозаводу — це ті місцини Бучі, де було найбільше вбивств і жорстокості. Зрештою, там, на межі з Ірпенем, і найфатальніші руйнування — зметено цілі квартали приватного сектору. Бучанські спогади й чутки часто звинувачують у звірствах насамперед бурятів.

– От тобі й миролюбний буддизм!

«Незлим, тихим словом» згадують також і кадирівців, та й інші різновиди окупантів.

Одна з важливих тем для розмов — місцева влада, її поведінка в лютому й березні. Якщо на офіційному рівні міський голова Анатолій Федорук був нагороджений і постає в цілком позитивному світлі, то в Бучі його авторитет явно похитнувся (що в нинішніх умовах, звісно, непросто виміряти точно). Про голову й місцеву адміністрацію загалом багато суперечок. Чимало бучанців не вірять в офіційну версію, що Федорук переховувався від окупантів, які хотіли його затримати, у місті. Є інша версія подій: усі чи майже всі відповідальні особи, мовляв, просто втекли з Бучі, кинувши місто напризволяще та не спробувавши підтримати життєзабезпечення громади. Дуже різкі слова можна почути і про підготовку регіону до війни.

Цікаво, що в сьогоднішній Бучі, здається, змінилося співвідношення української та російської мов. У двомовному місті, де укра-

їнську й російську зазвичай можна було почути в співмірних кількостях, української, як на мене, стало відчутно більше. Підозрюю, справа в балансі тих, хто поїхали, повернулися чи залишилися. З моїх не надто об'єктивних, але все-таки досить уважних спостережень можна спробувати припустити, що більшою мірою виїхали й наразі не повернулися саме російськомовні мешканці. До речі, подібний ефект я зауважив, хоч і меншою мірою, власне у Києві. Цікаво було б побачити соціологічне, не політизоване, дослідження цих нюансів.

Домашня робота

У Бучі, як уже говорилося, поступово оживає торгівля, сфера послуг. Працює медична система, сяк-так відновлюється соціальна сфера. Та все одно в мешканців великі проблеми з працею. Багато хто в кращому разі перебивається абиякими підробітками. А якщо і збереглися старі джерела прибутків, то часто вони радикально міліють і висихають.

Зате в багатьох з'явилась інша «робота»: привести до ладу своє житло після російських «гостей». І тут уже кому як пощастить — одним досить прибрати в хаті, вимити (не один раз) холодильник і підбити кошторис украденого, а інші мусять місяцями організовувати ремонти різних рівнів складності.

Про себе я кажу: «пощастило». Вийняті вхідні двері досить легко вдалося «запінити». Безлад, який влаштували окупанти у квартирі, де вони ночували, радше насмішив — в одній постелі, де, здається, спало двоє ворогів, залишився український віночок із лентами, а в другій так само двоє зоставили по собі добрячу порцію копченої ковбаси. Решті шарварку, включно з поверненням сусідам притягнених від них ковдр і посуду та очищенням туалету, вдалося більш-менш дати раду впродовж декількох днів.

А ось, приміром, у сусідньому під'їзді під час мінометного обстрілу «прилетіло» в дах. Ушкоджений дах, капітальні руйнування у горішній квартирі. Оскільки крізь стелю там тепер можна спостерігати за зірками, кожен новий дощ (а в Бучі — добрячі, регулярні й соковиті літні зливи) створює дедалі більші проблеми для квартир на нижчих поверхах. Мешканці намагаються організувати ремонт, але поки що без особливих успіхів.

Лагодячи пошкоджене житло, навряд чи бодай одна людина, бодай на одну хвилину може забути, що загроза не минула, відстань до кордону не збільшилась — тож усі зусилля можуть водномить виявитися марними.

Після «приємного клопоту» прибирання за окупантами настає черга зрадіти, що практично без втрат збереглося найкраще в Бучі місце для відпочинку (який тепер обмежено настанням комендантської години). Це Бучанський міський парк, що до нього приїздили і знову приїздять люди й з інших міст. Справді добрий парк із затишними алеями, потічком, озером, атракціонами, «окультуренішими» й «дикішими» кутками та всім іншим, що має бути в такому місці. Така дивовижа — після всього знову нюхати лаванду біля містка, торкатися нагрітої на сонці скульптури жаби, кидати їжу качкам, їхати дальніми алеями велосипедом, там, де ми з дочкою (їй рано вертатися до Бучі, але вона багато розпитує) ще рік тому гралися «в котика й півника» чи святкували день народження іграшкової конячки на ім'я Рудь...

Юра

Ми з донькою гуляли в бік парку здебільшого вулицею Інститутською. З правого боку вулиці давно тривало будівництво чогось невеличкого, зі шлакоблоків. І нерідко з будівництва виходив високий світловолосий чоловік та махав нам рукою. Часом ми перекидалися кількома загальними фразами. З його будівництва лунав гучний рок.

Тепер я точно знаю ім'я цього чоловіка — Юра, а тоді був не зовсім упевнений. Надто епізодично ми зустрічались. Юра на поетичних читаннях, влаштованих моїми друзями на руїнах корівника (перейме-

нованого з такої нагоди у «свинарник») на краю міста. Юра кудись швидко їде електровелосипедом. Юра збирає підписи проти забудови чергового клаптика зелених насаджень. Юра вибирається на мітинг на Майдан. Юра — ветеран АТО.

Переглядаю сторінку Юри в одній із соцмереж і розумію, що тоді не пішов би (та й не ходив) на багато з тих мітингів, де був він. І багато в чому його б не підтримав та не зрозумів. Але сьогодні вороги зробили це все не таким важливим. Декілька днів тому тіло Юри ідентифікували. З обставинами його загибелі, очевидно, не все ясно, друзі й колеги намагаються дізнатися подробиці, та з їхніх дописів можна зрозуміти, що активіст і ветеран не лишився осторонь спроби організувати опір росіянам на тій-таки Яблунці, де його разом з іншими й захопили, а потім розстріляли окупанти. Судячи з усього, розстріляли на території дитячого садка.

Життя повертається до Бучі, але за багатьма поворотами й парканами, на багатьох тротуарах і перехрестях «ховаються» такі історії. Треба ще багато чого дізнатися про події лютого – березня, про долю жертв і про вбивць. Треба зрозуміти, якою буде меморіальна стратегія, як вшанувати пам'ять трагедії Бучі. А головне — і найважче — убезпечити місто, яке живе «життям після смерті», від повторення цього жахіття.

Там, де живуть соколи
З безмежною вдячністю ЗСУ й усім, чий опір так само — у мільйони ом

Юлія Кропив'янська, Київ

Торік, восени, до мене почав прилітати Хвіст. Він прибував на ночівлю майже щовечора, товкся на дашку над вікном, різко й гучно кричав, чим страшно лякав мою корелу. Роздивитися птаха повністю не вдавалося. Виразно було видно тільки ошатний пістрявий хвіст із великими темно-коричневими цятками на кінці, тож до ідентифікації пернатому було присвоєно кодове ім'я. Якось, визираючи надвір, я побачила в повітрі двох соколів. Виписавши плавне півколо, вони полетіли кожен на свій дашок нашого будинку, один — вище, а другий — прямісінько на мій 13-й поверх, і за мить я почула над вікном різке «уіік-уііііік!». Співмешканця було встановлено: сокіл, боривітер звичайний, Falco tinnunculus. Згодом мені пощастило зблизька побачити її всю (судячи з кольору оперення, це була соколиця): прекрасна, велична, вона саме заходила на посадку, коли вгледіла мене у вікні — і секунду ми дивилися просто в очі одна одній. Соколиця промовляла: я є. Я тут живу. Так і знай. «І я тут живу, дякую, що ночуєш тут», — зачудовано відповіла я. Так ми й жили далі. Вона прилітала не щодня, іноді зникала на тиждень, потім поверталася. Часом прибувала інша соколиця, і «моя» билася з тією другою. Протимоскітна сітка у кватирці назбирала боривітрячого пуху, а шибки — інших слідів їхнього перебування. Я передивилася чимало відео із соколами й пишалася таким сусідством.

Мій будинок потрапив у ранкові новини 17 березня. На той час емоційне отупіння досягло такої межі (у день перед тим росіяни скинули бомбу на Маріупольський драмтеатр), що психіка спершу відреагувала апатичним «ну, от і до нас прилетіло». Побачивши заголовок «У Києві залишки збитої ракети влучили в будинок у Дарницькому районі», за мить, як на нього тицьнути, я знала, що це мій дім: кликав, гукав за 700 кілометрів (тоді ми з батьками були у друзів на Закарпатті), почула б і за пів світу. Апатія розвіялася, коли я відкрила відео від ДСНС, упізнала (не одразу) передранковий двір, засипаний уламками скла, рам, плит, голову ОСББ, що допомагав рятувальникам виводити на вулицю шокованих сусідів, позняківський краєвид із верхніх поверхів... Кутової квартири на шістнадцятому вже не було, вибух змів ріг будинку, випалив чорним навколо. Вікна потрощило в усіх будівлях довкруж, включно зі школою і двома дитсадками (фото мого будинку з розбитого вікна школи є на Anadolu Agency за 19.03). Люди, які ховались у шкільному укритті, казали на відео в одному з Telegram-каналів: бабахнуло так, що ми думали, тут уже нічого не зосталося. Того ранку загинула Оксана Швець, заслужена артистка України, яка жила в нас на 16-му. Фото, де над її тілом плаче син Олександр, наступного дня з'явилося на обкладинці The Times. Чоловік на колінах біля закривавленого простирадла. У кадрі немає, але зліва, я знаю, наш контейнер для збору пластикових відходів. Він плаче там. Біля контейнера для пластику.

У перші ж години повномасштабної війни я відчула, що у квартирі, яка завше сприймалася найбезпечнішим місцем на землі, залишатися не варто. Може, тому, що буди-

нок стоїть осібно в оточенні дев'ятиповерхівок, мов приваблива мішень. Може, коли над ним пролетів військовий літак (наш, слава Богу), перевернувши мені звуком нутрощі, — мабуть, так почувається папужка, зачувши соколів. Може, інтуїція пробилася крізь досі незнаний, усеохопний страх (незабутнє відчуття, коли кисті рук труситься самі по собі, наприклад), що блокує спокійний тихий голос усередині. Перебралася до батьків на Осокорки: триматися разом, спільно ухвалювати рішення. Пакуючи необхідне, мимохіть уявляла власний дім очима ворога — і пирснула, усвідомивши трагікомізм ситуації. Не доведи Господи, якби окупанти дісталися мого помешкання, знайшли б тут неспростовні докази наявності отих міфічних натобандерівців, які заважають жити простому русскому чєловєку. Диплом Могилянки з відзнакою («бандєровскій вуз», «натовскоє ПТУ» — так вороги називали мою альма-матер ще за часів Помаранчевої революції). Власне, артефакти двох революцій, явні й неявні (як-от уламок бруківки з Грушевського — не підписаний, звісно, але поряд із важливими документами й записниками лежить точно не пересічна каменюка). Домашня бібліотека — без коментарів. Підбірка чисел того ж «УЖу», що накопичилася за роки. Привезений з Опішні магнітик на холодильнику, що не віщує воріженькам нічого хорошого, — Герб України Василя Кричевського (магнітик, до речі, після вибуху лишився на розчахнутих дверцятах холодильника цілим і неушкодженим). Чотири вишиванки, дві вишиті сукні. Прапор, яким обгорталася, зустрічаючи автобус із кіборгами; набір синіх і золотих ялинкових прикрас («сімволіка»!). Цукерниця і сільничка з Косова, вишита скатертина. Ще багато подібного... І найсмішніше: нашивки, головний убір, військовий жетон і похвальні грамоти за хорошу службу мого коханого, громадянина Туреччини, який, відбувши обов'язкові пів року в армії, кілька місяців тому привіз їх на моє прохання «для сімейного архіву».

Турецькою мовою дім — ev. Evsiz (буквально: той/та, що без дому) — безхатько; але

evli означає людину, що перебуває в шлюбі (буквально: той/та, що з домом). Освідчення ж по-турецьки звучить «Benimle evlenir misin?», тобто «Ти створиш/набудеш зі мною дім?». Дім, що його не збереш і не запхаєш хоч у яку велику торбу. І не стіни, простір між якими заповнюють люди, речі і спогади. Той випадок, коли один плюс один дає більше, ніж два. Дім породжує відчутну, окрему сутність, що своєю чергою живе і творить. Дух місця, атмосфера, енергія, душа дому — назвати можна як завгодно. Вона є. Попереджає про небезпеку, приймає або виштовхує відвідувачів, підказує, що трапилося чи має відбутися. Збираючись, я прибирала з поверхонь крихкі предмети, загортала в цупку тканину, ховала в шафки. «Бувай, квартирко, тримайся тут», — сказала, замикаючи двері. Згодом дім, перестрашений і поранений, горнутиметься до мене, виповідаючи свій біль. Вісім мішків скла, які виніс тато на початковому етапі прибирання, ті вікна, що їх ставив колись із турботою і любов'ю, — цікаво, як довго ще знаходитиму їхні шматочки в найглухіших закапелках? Важкі вхідні двері тепер доводиться підпирати коліном, замикаючи. Привезені коханим дикі цикламени, що подолали шлях від будинку його батьків до спального району Києва, пережили переліт, перелив і тривалу посуху, та не пережили російської ракети.

А як же соколи, де ви, мої бідні, думала з дня трагедії, намагаючись не уявляти, як їх розносить ударною хвилею, та все одно уявлялося. І от передвеликодньої суботи я йду вперше провідати покалічений будинок, рідний уже 23 роки, минаю тисячі разів ходжене перехрестя, де нині серйозний блокпост, а табличка «МІНИ», встромлена між тюльпанів, того ж червоного відтінку, що і квіти, — коли я от-от поверну за ріг, щоб побачити мій страшний дім, що йому вітер відриває з даху шматки й кидає вниз, шарпає плівку з моторошним шурхотом, господарює у квартирах, куди ще не повернулися люди, — я чую просто над головою: уіік-уііііік! Пара величних і прекрасних літає низько з напівскладеними крилами, полюючи, — два тризуби, два боривітри. На мить я стаю ними, стаю небом, і, здається, уперше з 24 лютого дихаю.

Колись я навчуся спокійно засинати вдома, не переносячись у перший ранок війни з вибухами ППО та виттям машин, у другий ранок війни із вогненно-рожевим ракетним феєрверком над Осокорками. Перестану здригатися від всякого несподіваного звуку. Перестануть вмикатися мимовільні фільтри, коли йду вулицею і дивлюся — на жінок («зґвалтована, розтерзана»), чоловіків («присипаний у ямі, зв'язані руки»), будівлі («вигляд після ракетного удару»). Я виходитиму на балкон, фотографуватиму неймовірні передзахідні хмари; гасатимуть пронизливі серпокрильці, майже торкаючись обличчя. На підвіконнях будуть квіти, увечері видно, скільки учасників «клубу рожевих ламп» у навколишніх будинках. Висітимуть на стільці біле худі «Мрію не знищити!» і сіра футболка «Байрактар». А соколи — тато попросив майстрів, які вставляли вікна, зробити для птахів міцний дашок — повернуться туди, де колись обрали жити.

Олекса Новаківський: украдене свято

Олена Павлова, Рівне

Цього березня виповнилося 150 років із дня народження Олекси Новаківського. Це свято мистецтва в нас украла війна. Вся Україна мусила б милуватися його картинами, шанувальники прекрасного відвідували б виставки та лекції, для дітей готували освітні пізнавальні матеріали, у Львові планували екскурсії місцями художника. Правнучка митця Дзвенислава Новаківська почала масштабну кампанію «Новаківський Space» до цієї дати. Такою мала бути наша весна. Натомість замість живопису ми спостерігали за найгіршими новинами на екранах, замість екскурсій — пам'ятники обкладали мішками, а музеї стояли зачинені.

У самого Новаківського є картини, яким притаманна напруга війни. Тривожні кольори на його полотнах, психологія та експресія віднаходять усередині нас щось таке, що дає змогу відчувати ті часи й відлунює в нинішніх. Як і пульсація українського — стилю, образності, наповнення.

Художник переїхав до Львова в грудні 1913-го, менш як за рік до Першої світової. На запрошення самого митрополита Шептицького, який виділив йому майстерню в маєтку поблизу Собору Святого Юра, підтримував та купував його картини. Андрей Шептицький багато вклав у розвиток української культури, заснував Національний музей у Львові. Запросити Новаківського було дуже слушним рішенням, адже на той час митець уже здобув освіту в Краківській академії мистецтв, знав і відчував найновіші тенденції живопису, випрацював свій стиль. А тепер був так потрібен удома, де розквітало все українське. Старанням митрополита маємо у Львові нашого митця світового рівня, який до того ж створив власну мистецьку школу й підготував нову плеяду українських митців.

Сам Новаківський вчився в польських майстрів, серед яких найгучніше ім'я Яна Матейка (застав останній рік маестро, але Матейко звернув на нього увагу), зазнав впливу Яцека Мальчевського та Станіслава Виспянського — а це генії польської мистецької думки, — відчував потужні творчі ритми та барви митців Молодої Польщі.

Його часто порівнюють із Ван Гогом та Мунком, але сьогодні це порівняння свідчить, як мало ми знаємо своє. Коли говорять про будь-якого нашого художни-

ка «Український Ван Гог» — це так само провінційно, як «Чернівці — маленький Париж». Талант — не курс валют, ним не міряються. Кожен геній заслуговує на те, щоби бути самим собою.

Отже, за що ми любимо Олексу Новаківського?

Це живописець світового рівня, що привніс своєю творчістю свіжий подих у наше мистецтво. Український стиль, крізь який проступає мистецька спадщина Європи, від майстрів італійського Відродження до імпресіоністів. Це експресіонізм, психологія кольору, неповторний упізнаваний авторський стиль. У його картинах відчуваємо музику, хмари на них бринять. Любимо за повітря пленерів, українську природу та краєвиди, де кожна картина стає наче драматичною виставою, містичним дійством.

Любимо за обожнювання жінки. Жінка в Новаківського — муза, мадонна, ангел, міфічна Леда. Мистецтвознавиця Діана Клочко присвятила цій роботі окрему лекцію, де проводить багато паралелей у творчості Новаківського зі спадком Мікеланджело. За її словами, Новаківський першим з українських митців того часу захоплюється цим образом з античних міфів, еротичного союзу жінки та птаха, і шукає свій розв'язок проблеми «поцілунку і крил». Це міф про жіночу насолоду.

Героїнею багатьох полотен стала дружина художника Анна-Марія (у дівоцтві Пальмовська), з якою Новаківський поєднав свою долю ще в Польщі. У вишиваному народному строї, квітчастій хустці — вона постає то богинею-музою, красу якої відтіняє Венера Мілоська, то скорботною юною матір'ю, що втратила немовля, то втіленням жіночності та материнства. Анна-Марія народила йому синів Ярослава та Ждана. Вершиною творчості Новаківського мав стати теж образ жінки — Святоюрська Мадонна. Її він не встиг виконати в кольорі. Митець помер 1935-го, із почестями похований на Личаківському цвинтарі.

Студня, в якій дна ніхто не бачив

Вразливий та працьовитий, у живописі бачив найвищу насолоду, а також виклик. «А що торкається мистецтва, то все ще воно більше хмариться на мене, чим я на нього. Це студня, в якій дна ніхто не бачив. Дає нераз вдовілля, але дає теж справжню муку», — цитує Новаківського його друг Іван Голубовський у повісті-есеї «Розмахом могутніх крил». До великих полотен митець подекуди створював десятки студій у лінії та кольорі. Самих лише портретів Шептицького налічується два десятки в кольорі, а рисунків та ескізів — понад 200.

З благословення Шептицького Новаківський створив власне українську мистецьку школу. Діяла вона у 1923–1935-х роках у Львові й відзначалася виразним національним культурним спрямуванням. Пев-

ний час вона була окремим факультетом Українського таємного університету. Новаківський зібрав багато потужних майстрів, а лекції з історії світового та візантійського мистецтва читав сам Шептицький. Навчалося там понад 90 учнів, серед них Святослав Гординський, Роман Сельський, Іванна Нижник-Винників, Едвард Козак. На жаль, чимало випускників через прихід більшовицького терору змушені були емігрувати. За кордоном вони ставали відомими художниками, але радянська влада робила все, щоби в Україні їхніх імен не знали.

Нещодавно музей Новаківського виклав у вільний доступ монографію професора Володимира Сас-Залозецького про митця. Уперше видана 1934-го, зараз доповнена й науково опрацьована. За радянських часів її вилучили з наукового обігу, а ім'я вченого замовчували, адже він мало того, що походив зі старовинного роду герба Сас, то ще й був відомим у Європі доктором мистецтвознавства. Він викладав історію мистецтв у школі Новаківського й був деканом філософії Українського таємного університету.

«Нам годі дивуватися, що в Новаківського нема нічого спільного з великоруським малярством навіть у його початках. Школа "передвижників" з Репіним, Ґе, Айвазовським і Куїнджі не лишила на Новаківському ніяких слідів», — пише Залозецький. Ближчим до митця називає дух європейського «мистецтва заради мистецтва», а причиною — західну освіту й власне атмосферу Поділля, де виріс художник. Його батько працював у польських поміщиків, які тримали у своїх маєтках зразки європейського мистецтва. Там же Новаківський уперше побачив пам'ятки барокового та візантійського мистецтва. Цілими днями змальовував старовинні ікони в селі Ободівці та Попелюхах. Згодом вчився в Одесі в майстра Клименка, втікав до моря малювати фарбами, що їх зішкрябано з палітр від нецікавих комерційних замовлень. Навчання в Кракові теж було непростим, зокрема фінансово. Але оця відірваність від російського контексту — як і зараз — дуже корисна для становлення самобутнього українського європейського митця.

Пребагата, свіжа, інтензивна кольористика

Залозецький пише, що у своїй творчості Новаківський пройшов етапи розвитку європейського мистецтва — від натуралізму через імпресіонізм до експресіонізму, проте стоячи на ґрунті візантійсько-української традиції. Підкреслює монументальність вислову й монументальний стиль, зокрема у портретах Шептицького. А головним елементом творчості називає колір. Це «пребагата, свіжа, інтензивна кольористика».

Барви на його полотнах живуть власним життям, Новаківський мислить кольором.

Наступного року школі, заснованій Новаківським, виповнюється сторіччя. Сподіваюся, тоді ми й відзначимо вкрадене свято. З виставками, екскурсіями й лекціями. А до того більше не почуємо просякнутого популярним у нас культом жертви вислову «не на часі». Мистецтво на часі завжди.

Ростислав Семків:

«Маємо добрий привід переосмислити цінність культури ворога та побачити цінність в інших культурах»

Розмовляла **Наталія Колегіна**
Фото **Ната Коваль, litosvita**

Як дерусифікувати свій літературний смак? Якими є особливості гумору про російсько-українську війну? На кого з авторок української класичної літератури варто звернути увагу? Розповідає Ростислав Семків — літературознавець, викладач Національного університету «Києво-Могилянська Академія», літкритик, письменник, перекладач, волонтер, професіоніст.

Ви автор нонфікшн-книжок «Як читати класиків» та «Як писали класики». Чи не думали написати книжку «Як читали класики» — про читацькі техніки, секрети та звички від культових авторів? Наприклад, знаємо, що Іван Франко читав з олівцем і любив креслити в книжках.

Є цілий напрямок роботи — аналіз складу письменницьких бібліотек. Адже з них усе починається! Якщо мати доступ до бібліотеки чи інформації про неї, спогадів та щоденників автора, можна зробити таке дослідження і написати книжку. З особистого листування і записів можна з'ясувати, хто впливав на його творчість. Так, дізнаємося про інтерес Івана Франка до творчості Еміля Золя, а Пантелеймон Куліш просить Михайла Максимовича надіслати йому романи Вальтера Скотта, а потім пише легендарну «Чорну раду»! Таке можна було б написати про Кінга, наприклад, бо він постійно стежить за горор-новинками, читає серйозну літературу й коментує прочитане в інтерв'ю, розмовах, публікаціях, соцмережах.

Раніше я розпочав роботу над книжкою «Як любили класики» й обов'язково завершу її після нашої перемоги. Мої читачі й читачки пропонували написати книжку «Як воювали класики» — тут є що розпові-

сти, адже серед письменників було багато воїнів — Івлін Во, Ернест Гемінґвей, Джером Селінджер чи Курт Воннеґут, шпигунів — Ґрем Ґрін і Ян Флемінг та агітаторів, як-от Джордж Орвелл.

Книжка «Як писали класики» задумувалася як посібник для авторів-початківців. Але саме біографічні розділи про класиків викликали окремий інтерес у читачів! Пригадую епізод з роману «Безсмертя» Мілана Кундери, у якому герої Гемінґвей і Ґьоте ставлять п'єсу в театрі, але, не побачивши нікого в залі, розчаровані повертаються за сцену, а там — усі глядачі, які хочуть побачити найцікавіше, те, що відбувається всередині. Тобто людям страшенно цікаво зазирнути за лаштунки творчості письменників. Мені було важливо відійти від шаблонного шкільного біографізму: народився, страждав, помер для народу. Є безліч цікавих фокусів, через які можна говорити про авторів, щоби показати: вони — живі люди! Приміром, письменники другої половини XIX століття були економічно успішні, мали свої хутори, де могли писати й жити безтурботно. Це були автори бестселерів, які заробляли на життя письменництвом або писали разом з основною роботою. Такими були Карпенко-Карий чи Панас Мирний, виняток — Нечуй-Левицький, який помер у бідності.

Такі теми вписуються в мою загальну цікавість, а написання нонфікшну — це мій специфічний спосіб популяризувати літературознавство. Парадоксально, що кожного року в Україні захищають сотні філологічних дисертацій, а досі маємо вкрай мало літературознавчих книжок, які відбулися і стали бестселерами. Серед них — «Дискурс модернізму» Соломії Павличко, «Післячорнобильська бібліотека» Тамари Гундорової, «За лаштунками імперії» Віри Агеєвої. Треба, щоби таких книжок було більше! Маємо дбати, щоби кандидатські та докторські дисертації перетворювалися на публічну дискусію чи легку нонфікшн-літературу: без формул наукової мови і складних термінів. Тим паче погляд на українську літературу варто змінювати докорінно, тому що її недооцінили, а багато добрих авторів і текстів зневажили в процесі тривалої колоніальної політики.

У вашому доробку є книжка про американського письменника Стівена Кінга — «Уроки короля жахів». Чого Кінг навчив особисто вас?

Я пишу про тих письменників, які для мене щось важили на певному етапі життя. Кінг з'явився за мить до розпаду Радянського Союзу, наприкінці 80-х. Радянська влада постійно кидала каміння в бік Заходу, а жанр горору був «ознакою» його загнивання. Адже замість текстів про соціальні проблеми на Заході писали про жахіття, вигаданих буґіменів чи орків. Уже тепер ми бачимо, якими влучними ті образи стали для опису воєнної реальності. Кінг кинув виклик радянським цінностям, а його тексти уособлювали контркультуру й підлітково-юнацький бунт. Згодом писати бунтівне розпочали Андрухович і Подерв'янський. Пізній совок був найнуднішим місцем у світі із купою непотрібних, але обов'язкових ритуалів: громадською роботою, як-от здавання макулатури чи металолому, чи формальним вшануванням полеглих воїнів.

А ще завдяки романам Кінга можна було зрозуміти Америку, пізнати далекий заокеанський світ. Зацікавлення Кінгом стало логічним після любові до романтизму Гофмана, Гоголя, Едгара По і Мері Шеллі. Його творчість допомогла зрозуміти серйознішу літературу — твори Франца Кафки, Томаса Манна і Вільяма Фолкнера.

В одному з нещодавніх інтерв'ю ви розповідали, що працюєте над книжкою про Джона Роналда Руела Толкіна. Якою вона буде?

За структурою вона буде подібною до книжки про Кінга. Я опирався на кілька біографій Толкіна від авторів Хаффрі Карпентера та Девіда Брауна. Цікаво, що Толкін має багатшу на події біографію, порівнюючи з Кінгом. У дитинстві разом із сім'єю малий Джон бував у Південній Африці. Якось він зник, батьки всюди шукали, а виявилося, що темношкірий слуга поніс малого до села, щоби показати односельчанам світлошкірого хлопчика. Втрата батьків, навчання та робота в Оксфордському університеті, війна — Толкін пережив низку подій, які залишили свій відбиток і в його творчості. Однак найбільше його цікавило те, що відбувалося в Середзем'ї. Якось Карпентер брав інтерв'ю у фантаста, а той майже увесь час розповідав про трилогію «Володар перснів»: він виявив невідповідність у другій книжці, і бідкався, що її варто було б змінити. Толкін — це такий собі божевільний професор, який працює в Оксфорді, займається лінгвістикою, але найбільший запал у нього викликає цілком вигаданий світ і розповіді про нього.

Я прагну подивитися на фентезійні тексти й сюжети крізь призму серйозних філософських теорій. Розбір текстів Кінга в контексті психоаналізу став окремою пригодою для мене. Хоч Кінг і заперечує стосунок до фройдівського вчення, але пояснювати структуру свідомості, у якій існують Над-Я, Я і Воно найкраще на прикладі роману «Воно». Та це взагалі підручник із психоаналізу!

У книзі буде коротка теорія та історія жанру: головні постаті й інструменти — щоби знання про жанр змогли впорядкувати всі зацікавлені та охочі писати фентезі. Фанатам жанру також раджу дивитися ютуб-канал «Фантастичні Talks», на якому українські фантастки і фантасти спілкуються з авторами світових бестселерів! Цікаво також, що зараз з'являється цілий напрям воєнного фентезі, у якому намагаються показувати цю війну.

Нещодавно в лекторії Saloon ви прочитали лекцію «Кого вивчати замість Пушкіна? Кого читати замість Булгакова?». Як дерусифікувати свій літературний смак чи особисту бібліотеку? Що робити тим, у кого улюблений текст — це, наприклад, «Майстер і Маргарита» Михайла Булгакова?

Якщо читач закоханий у текст із російської класики, варто знайти новий улюблений текст. Ті твори, на щастя, не єдині у світі. Коли говоримо про дерусифікацію в літературі, то маємо врахувати кілька аспек-

тів. По-перше, треба прибрати її зі школи, щоби не травмувати дітей. Слухачка з Одеси розповіла, як на уроці зі світової літератури діти відмовилися вивчати російське. У демократичній країні — це своєрідний низовий бунт. Така сама доля спіткає і радянські пам'ятники: якщо їх не зняти офіційно, то їх позносять люди. Росіяни щодня руйнують наші будинки і вбивають наших людей, тож цілком логічними є несприйняття, ненависть до російського, у тому числі літератури. Неможливо любити те, що вбиває, тим паче культуру ворога! Такий примус руйнує особистість — так, наприкінці роману Орвелла «1984» герой починає любити Старшого брата — отже, особистість знищили.

По-друге, маємо добрий привід переосмислити цінність культури ворога та побачити цінність в інших культурах. У нас немає надмірної присутності німецької чи іншої літератури, а от «великої» російської завжди було забагато. Російські тексти ми читали в межах шкільної програми ще в радянський час, але настав час запитати себе й відверто відповісти, чи нам це подобалось, чи ми перечитуватимемо «Євгенія Онєгіна», наприклад? Нам треба рухатися до інших, кращих текстів, бо ж маємо масу хороших перекладів класики на будь-який колір і смак — романи Барнза, Уельбека, Воннеґута тощо. До того ж ми ліпше реагуємо на тексти, наближені до нашої реальності, тобто на сучасні тексти, які українські видавці іноді перекладають майже одночасно із виходом книжки за кордоном! Отже, варто будувати свою читацьку стратегію в такий спосіб, щоби читати щось інше, а не російське. У перспективі російську класику потрібно буде переоцінювати, бо зрозуміло, що в кожній літературі є хороші тексти, й ігнорувати їх для загального культурного багажу не треба.

Розкажіть про відкриття та спостереження з вашої докторської дисертації про гумор та сатиру в літературі XIX–XX століть.

Ми бачимо, як багато сміху довкола війни — сотні мемів щодня мігрують мережею. Це назовні сатиричний і всередині добрий гумористичний сміх, як-от у мемі

з Притулою: «Цей день настав, ми купуємо Білорусь». У російській блогосфері гумору значно менше, але чому?

У межах докторської я з'ясував, що в тоталітарній авторитарній спільноті сміх не толерують, часто переслідують, а ті, хто воліли б сміятися — бояться робити це на повну силу або обирають бути серйозними. Наявність сміху, у літературі в тому числі, є показником свободи, ліберального й відкритого суспільства. Я проаналізував сміх в українській та російській літературах, згадав дещо з чеської та польської. Отже, паралель «серйозне тоталітарне — смішне ліберальне» накладається на уявлення про метрополію і колонію, де перша — абсолютно серйозна, користується здебільшого найсуворішим сміхом — сатирою, а друга — по-різному смішна, їй дозволено сміятися. Саме тому в російській літературі так багато сатириків, а українська — користується розмаїттям типів сміху, зокрема гумором і бурлеском, і має багато гумористів. Це можна побачити на прикладі творчості Гоголя: на українському матеріалі він пише смішні й жартівливі тексти, наприклад, «Вечори на хуторі біля Диканьки», а вже на півночі, в імперії, Гоголь перетворюється в сатирика із «серйозними» текстами «Ревізор» і «Мертві душі».

Я переконаний, що не існує етнічності сміху, тобто українці не сміються отак, а французи — по-іншому, однак світогляд та ідеологічні установки дуже впливають на те, як ми сміємося. Тобто якщо в літературі стає менше сміху, значить, спільнота прямує до жорстких обмежень, а різний сміх може свідчити про те, що світоглядні установки спільноти адекватні. Зараз ми реагуємо сміхом і на загрозу, але це не означає, що ми позбавлені відповідальності. Легендарна відповідь українських прикордонників російському військовому кораблю — це скорочений варіант листа запорожців турецькому султану: життєва традиція, приправлена сміхом. А ще традиція літературна! Пригадаймо Енея — козака, який сміється, коли дуже сутужно, і перемагає сміхом.

Разом з літературознавицею Вірою Агеєвою ви створили ютуб-канал «Шалені Авторки» — про жінок у літературі, які перестали бути другою статтю. Кого з українських письменниць нам варто було би прочитати?

Леся Українка, Олена Пчілка, Забужко, Марко Вовчок викликають уже звичне зацікавлення. Однак менш знані постаті зацікавлюють ще більше! Наприклад, відео про доньку відомого драматурга Людмилу Старицьку-Черняхівську, редакторку батькових романів, отримало неочікувано багато переглядів. Попереду — багато відкриттів! Потребує уваги творчість Тетяни Яблонської, Марії Башкирцевої та Ірини Вільде! Декотрими відео ми хочемо інформувати та розповідати «вперше».

Мені подобається формат, у якому ми з пані Вірою розмовляємо вдвох. Можливо, варто було б узагалі змінити систему викладання в ширшому сенсі: на діалог між викладачами. Про когось знаю більше я, про когось — Віра Павлівна, зокрема про українських авторок, тому хтось веде розмову, а інший чи інша ставить розумні запитання, які провокують розумні відповіді.

Перевіряємо зараз, який формат ліпше працює: відео чи аудіо — будемо експериментувати. Маємо патронів, які готові підтримувати. Я дуже щасливий, що є запит і контенту про культуру з'являється більше. Мої колеги, подружжя Тетяна Огаркова і Володимир Єрмоленко, створили подкаст Kult: Podcast, у якому обговорюють культурні й суспільні реалії, як часто роблять це удвох на кухні, тільки для широкої авдиторії — і це працює!

Театр війни: що і як театральна спільнота говорила про російсько-українську війну

Катерина Гасан, Дніпро

Мистецтво віддзеркалює, рефлексує та намагається осягнути реальність. Війна, що почалася у 2014-му, стала причиною багатьох катастроф на різних рівнях: державному, суспільному, міжособистісному, а також каталізатором загострення проблем і суперечок, які так чи інакше вже багато років існували в українському суспільстві. Український театр, звісно, не міг залишитися осторонь процесів історичного значення.

Найпершими на збройну агресію росії в Україні зреагували активісти: українські драматурги Наталія Ворожбит та Максим Курочкін, німецький режисер Георг Жено, а також військовий психолог Олексій Карачинський. У жовтні 2015 року вони створили соціальний театральний проєкт «Театр переселенця». Ідея з'явилася в Георга та Наталії, коли вони як волонтери поїхали відбудовувати школи в Донецьку область.

Де Схід?

У місті Миколаївка Ворожбит поставила з місцевими дітьми однойменну виставу, а вже незабаром у Києві відбулася прем'єра найвідомішої вистави театру «Де Схід?» (2015, режисер Георг Жено). Вона розповідала про самотність, невизначеність, рідний дім та чужі квартири. Особливість проєкту «Театр переселенця» у втіленні концепції документального театру (вистави ставили не за п'єсами, а на основі реальних подій, на сцені грали не актори, а переселенці, розповідаючи зі сцени свої історії). Такий формат — ефективний спосіб для опрацювання травм та пошуку нових перспектив після трагічного досвіду. «Театр переселенця» за два активних роки діяльності створив низку вистав про війну за участі переселенців зі сходу України:

«Товар» (2016, реж. Алік Сардарян) — моновистава, що ґрунтується на особистому досвіді автора та режисера, який народився в Києві, намагався вступити на навчання до варшавської кіношколи, але поїхав на Майдан, а потім в АТО (де служив санітаром медичної роти Нацгвардії) разом зі своїми батьками;

«Полон» (2016, реж. Аліса Коваленко) — реконструкція історії авторки, яка потрапила в полон до бойовиків на Донбасі в травні 2014 року;

«Моя Миколаївка» (2015, реж. Георг Жено) — ця вистава звучить голосами тринадцятьох підлітків з міста Миколаївка Донецької області, яке влітку 2014 року стало свідком та учасником бойових дій. Місто бомбардували, житлові будинки розсипалися на попіл, декілька російських снарядів влучили, зокрема, у школу. Вистава знайшла ще одне втілення — у повнометражній стрічці «Школа № 3» (2017, реж. Георг Жено та Єлизавета Сміт), яка здобула гран-прі програми Generation на Берлінському міжнародному кінофестивалі (2017).

Class Act: Схід-Захід

Працювати з підлітками організатори «Театру переселенця» продовжили в рамках проєкту «Class Act: Схід-Захід». Упродовж трьох років, з 2016-го до 2019-го, підлітки з Донецької, Луганської, Волинської та Рівненської областей зустрічалися в Києві для того, щоби спільно працювати над темами, які їх найбільше хвилюють: проблеми переселенців, мешканців прифронтової зони, військових, відчуття самотності, фемінізм та багато інших. Підлітки розробляли свої твори під кураторством професійних українських драматургів, а також шотландської мисткині Ніколи Маккартні, яка понад 20 років проводить проєкти такого формату в 30 країнах світу. Щороку, після п'яти днів інтенсивної роботи, п'єси підлітків потрапляли до професійних українських режисерів та акторів. А з 2018-го в репертуарі київського театру «Актор» з'явилася вистава «Схід–Захід» за п'єсами юних драматургів.

Ще один проєкт «Театру переселенця» — «Діти і військові» (2017) — покликаний руйнувати міфи українських громадян один про одного, створені та виплекані багаторічною російською пропагандою. «Ми їдемо до прифронтового містечка, домовляємося про роботу у звичайній школі, домовляємося з військовою частиною поблизу. Звідти до школи приходять реальні бійці. Ми зводимо ці дві групи — 13–17-річних старшокласників і військових — і за тиждень ставимо документальну виставу», — так описує процес Наталка Ворожбит. У результаті роботи підлітки, які були вороже налаштовані до українських військових, змінюють своє ставлення, усі забувають, що одні — військові, а інші — діти, починають дружити й виходять разом на сцену. Так було створено вистави в Луганській області — «Спроба щастя» в місті Щастя і «На всю гучність» у місті Попасна.

Незручні питання

З 2015-го до 2020 року існував PostPlayТеатр, який позиціонував себе як театральний андеграунд та перший український критичний театр, що своєю творчістю звертав увагу на незручні питання суспільства. Цей проєкт об'єднав діячів з Києва, Криму

та Донбасу, а оскільки більшість акторів походили з окупованих територій, діяльність театру фокусувалася на темах війни, анексії Криму, внутрішнього переселення. Найперша робота, документальна моновистава «Ополченці» (2016, реж. Антон Романов), ґрунтується на інтерв'ю з донецьким ополченцем, якого випадково зустріла в центрі Києва акторка театру. Серед інших робіт PostPlayТеатру: «50 перших днів війни» (реж. Ден Гуменний) — вистава за щоденниками журналістки Наталії Казеннової, яка змушена була залишити Донецьк, та «Девочки-девочки» (реж. Галина Джикаєва) — дев'ять історій від жінок (волонтерок, військових, журналістки) про несправедливість, біль, любов, невизнання, мету та жіночу силу.

До напряму документального театру звернулися й у Кіровоградському академічному українському музично-драматичному театрі ім. Марка Кропивницького, створивши виставу «Іду за Вас» (2021, реж. Євген Курман). В основі — інтерв'ю чотирьох бійців 3-го окремого полку спеціального призначення імені князя Святослава Хороброго: Василя Петринки, Юрія Савельєва, Олександри Безсмертної, Сергія Глондаря. Це історії українських кіборгів про бойові дії, жахи полону, довге лікування та реабілітацію.

Погані дороги

Потужною рефлексією на тему російсько-української війни є вистава «Погані дороги» за однойменною п'єсою Наталії Ворожбит, що вперше була поставлена в Лондонському театрі Royal Court 2017 року, а український глядач побачив постановку в Центрі незалежного театру «Сцена 6» (реж. Тамара Трунова, 2018). З 2019 року вистава є репертуарною в Київському академічному театрі драми і комедії на лівому березі Дніпра. «Погані дороги» — шість історій про життя, війну та розбиті дороги Донбасу. Ці оповіді збирає разом молода жінка, яка вирушає схід України в пошуках документального матеріалу про війну, але в «сірій зоні» стає очевидицею того, як війна спотворює все: любов, дружбу, секс, людей. Особливий акцент на насиллі або його загрозі — адже це те, що із собою обов'язково приносить війна. За виставу «Погані дороги» авторка п'єси, режисерка, художник-сценограф Юрій Ларіонов, актори Андрій Ісаєнко та Валерія Ходос отримали Шевченківську премію (2022) у номінації «Театральне мистецтво». Наталія Ворожбит створила п'єсу на основі свідчень реальних людей, які збирала для сценарію фільму «Кіборги» (2017, реж. Ахтем Сеітаблаєв), а у 2020 році світ побачив фільм «Погані дороги» (реж. Наталія Ворожбит).

Саша, винеси сміття

Драматургиню Наталію Ворожбит та режисерку Тамару Трунову поєднує ще одна робота — вистава «Саша, винеси сміття» (2017, Київський національний академічний молодий театр). Драма на одну дію розповідає глядачеві історію родини, у якій чоловік помирає від серцевого нападу, проте залишається поряд зі своєю дружиною та падчеркою як привид. Між ними тривають розмови, суперечки, зрештою звучать слова любові. Ми дізнаємося, що Саша — колишній військовослужбовець, який так і не знайшов до пуття собі місця в мирному, «реальному», за словами його дружини, житті. Проте, коли починається війна, навіть мертві стають на захист своєї землі.

Цю виставу мають у своєму репертуарі також Луганський обласний академічний український музично-драматичний театр (2021, реж. Максим Булгаков), який з 2014 року творив в Сєвєродонецьку, а наразі в Сумах, та Дніпровський академічний театр драми та комедії (2020, реж. Артур Опрятний). У 2022 році роботу над цією виставою розпочав Одеський український театр імені Василя Василька: режисер Максим Голенко наголошує, що з початком широкомасштабного вторгнення росії в Україну в цьому матеріалі відкриваються нові сенси. Разом із цією постановкою команда започаткувала новий, відповідний часу формат — «Театр в укритті».

Хлібне перемир'я

Важливою також є п'єса Сергія Жадана «Хлібне перемир'я» (2020), що розповідає про життя мирних людей у «сірій зоні» Донбасу. Найпершою цю історію переповіла зі сцени команда Київського академічного театру драми і комедії на лівому березі Дніпра (2020, реж. Стас Жирков). Актори вистави характеризують її як історію «про війну без війни», адже глядач не побачить на сцені військових дій, поля бою, фронту, натомість стане свідком життя-виживання людей, що опинилися на території між двох вогнів. Сюжет розгортається навколо однієї родини. Антон і Толік — рідні брати, у них помирає мати. Толік застряг у «сірій зоні» разом із її тілом і не має можливості організувати похорон, адже міст через річку згорів, а будинок відірвано від решти світу. Антон, який звик швидко та ефективно вирішувати проблеми, приїжджає додому та пробує піти знайомим шляхом, але не цього разу. Брати сідають за стіл — говорити. Разом із ними сідає війна, а також приходять та йдуть різні люди, із розмов з якими глядач дізнається про всі аспекти надскладної ситуації, у якій опинилися мешканці невеликого селища. Назва п'єси і вистави відсилає нас до конкретних по-

дій в історії російсько-української війни: у серпні 2014 року була перша — і невдала — спроба припинити вогонь, щоби фермери могли зібрати урожай з полів.

Цю п'єсу ставили також у Харківському державному академічному театрі імені Т.Г. Шевченка (2021, реж. Олександр Ковшун). Після 24 лютого вистава перетворилася на спільний проєкт згаданого харківського театру, Вінницького академічного театру ляльок «Золотий ключик» та Вінницького театру ім. Миколи Садовського — на його сцені виставу зіграли в рамках щорічного міжнародного театрального фестивалю «Мельпомена Таврії», який понад 20 років відбувався в Херсоні.

H-Effect

У процесі осмислення трагедії війни плідною виявилася співпраця українських митців із закордонними колегами. Зокрема, йдеться про постдокументальну виставу H-Effect (2020) — українсько-польсько-німецький проєкт. Українська режисерка Роза Саркісян та польська драматургиня Йоанна Віховська побудували виставу на основі п'єс «Гамлет» Вільяма Шекспіра, «Гамлет-машина» німецького драматурга Гайнера Мюллера та історій п'яти героїв з Харкова, Тернополя, Донецька, Львова та Києва. Кожен з них під час протистояння в Україні зіштовхнувся з гамлетівською проблемою морального вибору, тож глядач у цій виставі бачить оповідь не лише про війну, а і про її вплив на людей з різними життєвими поглядами, досвідом, професіями, сексуальними орієнтаціями. Автори вистави говорять, що мали на меті через призму вічного Гамлета створити збірний образ нової генерації українців.

Театр у смартфоні «211 steps»

Не можна оминути увагою проєкт, який розпочав своє існування за декілька місяців до повномасштабного вторгнення росії — театр у смартфоні «211 steps». Він пропонує слухачам авторські імерсивні аудіовистави від найвідоміших театрів України та світу, які в тому числі розповідають історії про Майдан, війну, переселення, і доступні в будь-який час в однойменному мобільному додатку українською та англійською мовами.

Усі ці роки (2014–2022) український театр реагував на війну. По гарячих слідах з темою війни почали працювати насамперед недержавні театри, об'єднання митців, чиї проєкти мали на меті терапевтичну дію для учасників та глядачів. Цей досвід дав змогу українській мистецькій спільноті напрацювати вагомий власний досвід створення документального театру. Державні театри підключилися пізніше, коли отримали перші якісні тексти українських драматургів.

Розмови Фантастичних: як українські фантастки рефлексують нову дійсність і залучають суперзірок жанру допомагати Україні

Віталіна Макарик, Володимир

Говорячи про актуальні, особливо під час війни, літературні жанри, не варто недооцінювати фантастику. Адже й уживані в повсякденні терміни на позначення як наших ворогів («орки», «Мордор»), так і наших героїв («Привид», «кіборги») запозичені з художніх творів цього жанру. Серед процесів, які зараз відбуваються в українській спільноті любителів фантастики, яскраво вирізняється діяльність проєкту «Фантастичні talk(s)», яка виходить за межі однойменного ютуб-каналу й об'єднує не лише однодумців для фахової дискусії, а й українських читачів для спільної роботи на перемогу.

Любов до фантастики і брак фахового спілкування

Проєкт «Фантастичні Talk(s)» — це щось на кшталт професійного клубу, створеного українськими письменницями, які працюють у жанрі фантастики. Ірина Грабовська, авторка дилогії «Леобург», пише стімпанк з усіма його характерними атрибутами — від летючих дирижаблів до парових машин; кримчанка Світлана Тараторіна творить фентезі-романи, у яких є багато історії, політики й убивств, найвідоміший — «Лазарус»; Наталка Матолінець створює магічні світи в жанрі міського фентезі — з чарівниками й богами, як-от серії про Гессі та про Варту Тарновецьку; Дарія Піскозуб — представниця жанру технофентезі (роман «Машина»), а Наталя Довгопол запрошує у світ історичного фентезі, наповненого містикою і пригодами, як у романах «Шпигунки з притулку "Артеміда"» та «Мандрівний цирк сріблястої пані».

За однією з версій, їх об'єднала балакучість у коментарях на фейсбуку, за іншою — любов до фантастики й вина. Хай там як, незабаром формат «п'ятеро письменниць зібралися за келихом вина поговорити у прямому ефірі про новинки і тренди фантастики й відповісти на запитання глядачів» обріс додатковими сенсами — спецпроєктом про історію української фантастики, премією Фантастичних за найкращі українські та перекладні видання цього жанру, а з початком повномасштабної війни — публічними онлайн-розмовами зі світовими зірками жанру фантастики та фентезі, під час яких ведеться збір пожертв на потреби ЗСУ та «Госпітальєрів».

«До початку проєкту "Фантастичні talk(s)" ми всі між собою були знайомі. Із кимось близько дружили, з кимось знялися на рівні колег. Із початком пандемії

і скасуванням літературних фестивалів, турів, ми відчули брак спілкування із представниками своєї сфери, брак реалізації, авдиторії. Коментували одна одній пости на фейсбуку, але то було не те. Аж коли вийшла екранізація фентезійних книг Лі Бардуґо від Netflix, усі ми зійшлись у дискусії щодо її оцінки. Думок було надто багато для тексту, ми вирішили озброїтися вином та онлайн-спілкуванням і вже після першого ж стріму зрозуміли, що хочемо продовжувати», — розповідає про старт проєкту Дарія Піскозуб.

Що є, а чого бракує українській фантастиці

Отож, почалося все із, так би мовити, фахового літклубу. Окрім романів Лі Бардуґо, дівчата обговорили творчість Ніла Ґеймана, Сари Маас, Голлі Блек, сучасних польських фантастів, різноманіття азійських представників жанру, всесвіт «Дюни» Френка Герберта, епічне та підліткове фентезі, комікси й дистопії. Згодом на ютуб-каналі почали відбуватися лекції з літературної майстерності: письменниці самі й разом із запрошеними гостями говорили про те, як писати горор, а як — янґ-едалт, ділилися лайфхаками любовних романів і описів сексу у фентезійних текстах.

Наприкінці 2021 року Фантастичні оголосили про створення щорічної премії за найкращі в Україні видання в жанрі фантастики й відзначили не лише книжки й авторів, а й видавців, перекладачів, організаторів заходів та медіа і блогерів, які популяризують серед читачів українську фантастику.

Щоб ознайомити читачів із витоками фантастичної традиції на теренах України, письменниці запустили спецпроєкт «Історія української фантастики». В окремих епізодах розповіли про предтеч жанру — від автора Києво-Печерського патерика до Шевченка й Лесі Українки, нововіднайдену завдяки Ярині Цимбал і видавництву «Темпора» фантастику 20–30-х років, твори радянських фантастів та авторів-емігрантів, перезапуск жанру в 90-х і бурхливий розвиток фендому та про нову генерацію української фантастики.

За рік, що минув із першого випуску, самими лише Фантастичними зроблено для розвитку жанру в Україні чимало. Але в українській фантастиці набагато простіше перерахувати, що вже є, ніж те, чого не вистачає, зауважує Ірина Грабовська. «Нам бракує ВСІХ жанрів фантастики (якщо певні жанри, наприклад, міфологічне фентезі, представлені доволі активно й давно розробляються, то є й ті, де існує всього по одній помітній роботі, або такі, що взагалі не представлені українськими авторами), бракує великих фантастичних фестивалів (ті, що були, на жаль, загули), авторитетних фантастичних премій, професійних рецензій, конкурсів (із цим трохи легше, адже для оповідань є “Зоряна фортеця”, “АльМор”, “Азимут” тощо, але для великих творів подібних конкурсів майже немає після закриття “Брами”). Тож поле для розвитку фендому — величезне!» — пояснює вона.

З нею погоджуються й колежанки: фантастиці бракує уваги, а найперше — фахових премій, оскільки фантастичні тексти здебільшого залишаються поза полем зору та короткими списками українських відзнак. «Потрібно, аби й видавці також мали інтерес у тому, щоб позиціонувати фантастичні тексти й говорити про них — не тільки для нашого ринку, а і для зарубіжних. Бо попри закономірне зацікавлення Україною на тлі війни, ми маємо змогу показати, що маємо різножанрову літературу, яка бурхливо розвивається», — зауважує Наталя Матолінець.

Загалом потрібна вся інфраструктура галузі, зауважує Дарія Піскозуб: «Нам потрібна велика кількість людей, готових не лише писати книги в жанрі фентезі, а й навчати письма, організовувати конкурси, доносити інформацію про світові новини і тренди. Це величезний пласт невидимої роботи, брак якого я болісно відчувала до “Фантастичних talk(s)” і через який досі страждаю, бо стільки ж ідей витає, стільки необхідно робити, а часу катма».

А Світлана Тараторіна підкреслює, що для розвитку жанру Україні потрібна насамперед перемога: «На моє глибоке переконання, ті випробування, які Україна проходить зараз, сприятимуть розвитку саме жанру. Мова фантастики дає змогу автору говорити про страшне та болісне, усе ще переживаючи травму. Так було з "біблією" постапокаліпсису "Кантіка за Лейбовіцем", яку Волтер М. Міллер-молодший написав під враженням від участі у Другій світовій війні, чи з "Володарем перснів", який сер Джон Р. Р. Толкін почав писати ще в окопах Першої світової. Передбачаю, що саме жанр уможливить однозначно покарати зло й перемогти добру».

І рефлексія війни, і втеча від неї

Читання, та й писання фантастики нерідко сприймають як прояв ескапізму: від жахів реальності можна заховатися у вигаданих світах. Утім, як згадувалося вище, фантастичні й фентезійні тексти подарували нам надзвичайно сильні і влучні для опису поточної ситуації метафори та образи. То що таке фантастика — можливість відрефлексувати дійсність в умовах війни чи втеча від неї? І те й інше, кажуть письменниці.

«Фантастика на диво різноманітна, це ж ціле сімейство жанрів. Одні пропускають історичні реалії через магічний світ, змушуючи проживати певні досвіди і травми алегорично, інші — занурюють читачів у пригоди в геть іншому сетингу, даючи змогу відпочити. І перше і друге дуже потрібно українцям», — зауважує Ірина Грабовська.

«Фантастика народжувалася як ескапістський жанр, — додає Світлана Тараторіна. — Як читачці мені зараз більше хочеться читати горор-тексти (і що чорніша війна в реальності, то страшніший ірраціональний жах має бути на сторінках) чи постапокаліптику. Остання змушує думати, що навіть у найчорніші дні людство здатне вижити і встояти».

Наталя Матолінець додає: «Кожен читач сам визначає, яка для нього роль фантастики. Хтось зараз пірнає в неї, хтось, навпаки, ставить читання на паузу. За моїми спостереженнями, більшість так чи інак адаптувалася до життя під час війни і просто прагне читати улюблені жанри. Помітно, що читачі чекають додруків, новинок, анонсів від видавців — і з подвоєною радістю сприймають новини про вихід книг, анонсованих ще взимку».

Підтримка творців фантастичних світів з усього світу

Якщо раніше українські читачі чекали Букфоруму у Львові чи Книжкового Арсеналу в Києві, щоб поспілкуватися із зірковими представниками улюбленого жанру (і, коли йдеться про фантастику й фентезі, далеко не завжди могли розраховувати на таку зустріч), то Фантастичні влаштували фанатам в Україні таку можливість тут-і-зараз. Із початку повномасштабної війни вони регулярно запрошують суперзірок світової фантастики на онлайн-розмову, під час якої збирають пожертви на потреби медичного батальйону «Госпітальєри».

«Це дуже цікавий досвід, — ділиться Наталя Матолінець. — Наприклад, коли ми тільки анонсували ефір із Вікторією Шваб, вона репостила наші сторіз, а ми сиділи в стані "Вау!", бо це ж світова зірка — й ось ми вже з нею говоримо перед ефіром та розповідаємо про сирену повітряної тривоги, щоби не злякати під час інтерв'ю. Наші гості дуже надихають — і як автори, що діляться історіями про творчість, і як люди, що здатні відгукуватися на те, що відбувається зараз».

«Вікторія Шваб розчулилася, говорячи про Україну та наших героїв, і навіть перебуваючи по інший бік екрану, було важко втримати сльози. Ребекка Кван сама звернула увагу на паралелі між жорстокою японсько-китайською війною та звірствами росіян у Бучі та інших українських містах. Це потужна підтримка, яка мотивує», — ділиться Наталя Довгопол.

«Джеймс Корі — дует американських фантастів, авторів знаменитої "Експансії"

— назвав усіх нас надзвичайно сміливими людьми, за яких вболіває весь світ, — розповідає Світлана Тараторіна. — А ще, що неймовірно розчулило особисто мене, сказали, що світ рухають уперед герої та ідеалісти. І в людях хорошого навіть більше, ніж ми думаємо. Їхнє масштабне, космічне мислення на століття надихає вірити в те, що ми як людство, хоч і будемо наступати на граблі воєн, усе одно рухатимемося вперед. Будь-які кризи та катастрофи — минущі, і, хоч би як болісно це звучало, вони — шанс на розвиток. Думаю, це було важливо почути всім фанам авторів в Україні».

Дарія Піскозуб, утім, зізнається: організація таких зустрічей — процес нелегкий. «На Х авторів, що тепло зреагували на наше запрошення, є ще стільки ж, що не відреагували, не змогли тощо, — каже вона. — Великою мірою завдячувати слід ще й українським видавцям авторів, що погодилися підтримати таку затію, і стали надійними партнерами в комунікації, піарі тощо. Були, на жаль, українські видавці, які не підтримали ініціативи провести такі інтерв'ю з їхніми авторами. Деякі не мали змоги у зв'язку із вторгненням, іншим це було не цікаво. Ми вже працюємо над кількома новими авторами, серед яких є й дуже гучні імена. Схрестили пальці на руках і ногах, аби все вийшло!».

На міжнародних ефірах щоразу вдавалося зібрати від 5,8 до 14,4 тисячі гривень, про що письменниці звітують у соцмережах і одразу ж спрямовують за призначенням.

Романи, дописані під вибухами

2022 рік для Фантастичних заповідався активним і надзвичайно плідним. У кожної з письменниць мали вийти нові книжки, планувалися презентації на фестивалях, зустрічі з читачами. На жаль, більшість планів довелося посунути або й узагалі відкласти на невизначений термін: публічні заходи поскасовувалися, видавці частину проєктів поставили на паузу, а романи дописувалися й редагувалися під вибухами й у бомбосховищах.

В Ірини Грабовської цього року мали вийти друком два романи — початок епічної середньовічної трилогії «Зірки й кістки» та пригодницький стімпанк-вестерн «Дикий Захід Теодора Яблонського», спінофф до дилогії «Леобург». І якщо перша книжка активно готується до друку й має стати дуже гарним виданням, то з другою, каже авторка, наразі нічого не ясно.

Наталя Довгопол просто зараз працює над третім томом «Шпигунок із притулку "Артеміда"». Його дія розгортається на реальному історичному тлі — у час Першої світової війни. «Раніше я думала оминути цю тему, одразу перенести героїв у 1921 рік, але зараз бачу, що сама хочу відрефлексувати й дати можливість читачеві порефлексувати разом зі мною. Щоправда, щодо деяких сцен відчуваю: не маю права їх писати, адже мене не було на передовій (навіть якщо й пишу про передову зовсім іншої епохи)», — ділиться авторка. Також вона готує до друку два фентезійні романи — «Знайти країну амазонок», яка має сетинг часів Речі Посполитої, і «Витязь і Вірлиця», що переносить читача в часи після монгольського вторгнення на українські землі. «Працювати над редакторськими правками навесні було дуже важко, недоречно, навіть болісно. Та мене мотивує думка, що ескапізм, особливо якісний, для читача зараз дуже важливий, — каже Наталя. — А ще я відчуваю, що закладаю у своїх романах дещо ціннісне — те, що обов'язково зрезонує в молодому читачеві».

Світлана Тараторіна розповідає: перші вибухи в Києві зустріла за редагуванням роману «Дім солі». «Це постапокаліптична книга на основі історії та міфології Криму, і мені дуже хотілося, щоб цей текст побачив світ у "кримські дати" (з березня, коли відбувся псевдореферендум, до 18 травня — дня депортації кримських татар). Але в нашого божевільного сусіда зацикленість на лютому. Минули місяці, перш ніж я змогла доопрацювати роман. Проте зараз робота над виданням майже заверше-

на, і дуже сподіваюся, що книга потрапить до читача вже до кінця року. Крім того, ми всі очікуємо на спільну збірку від видавництва "Жорж". Від мене там теж буде "кримський" текст — фантастичне оповідання на основі історії античного царства Боспор. Я повільна авторка, але останні місяці довели, що творчість стала рятівним колом, — тим, що тримає на плаву, дає змогу тікати у вигадані світи та, попри все, будувати плани й вірити, що книги не горять, і все написане обов'язково буде видане і прочитане».

«У лютому здавалося, що все книжкове відступило на задній план, але згодом, навпаки, загострилося бажання і працювати над запланованими проєктами, і братися за нові. На щастя, книжкові плани на цей рік почали втілюватися, хоч із запізненням», — розповідає Наталя Матолінець. У важкий час до неї прилетіла радісна звістка — контракт із закордонним видавцем: «Варта у Грі», перша з трилогії міського фентезі, вийде в чеському видавництві Fragment. Зараз у друці перший із дилогії фентезійний роман «Всі мої Ключі і Ґайя», бадьорий, магічний та пронизаний атмосферою зими й мандрів, а авторка тим часом редагує вже завершену другу книжку. «Також сподіваюся, що вийде друком дуже особливий для мене текст — повість "Спілка порятунку кахлів і людей". Це історія на тлі Львова 30-40-х, про війну і про відчайдушних людей, яких пов'язала спільна місія», — каже вона.

У Дарії Піскозуб мав вийти роман «Гемма», друга частина тетралогії «Машина» про світ майбутнього, де зникла цивілізація, та залишився штучний інтелект. «Я тривалий час працювала над текстом і ось-ось наближалася до здачі, як почалася війна. Концентруватися на роботі та плідно викладатися стало неймовірно важко, особливо з огляду на те, що в мене ще є денна робота — я проєктна менеджерка в галузі IT. Ось лише зараз я здаватиму текст видавцю. Також у 2022-му я написала оповідання для спільної збірки від "Фантастичних talk(s)" — "Земля обітована", погляд на Україну 23 століття, що випробовує космос як нову національну ідею після перемоги над росією. Текст був завершений ще до початку війни, тож ніяким чином передрікати майбутнє я не хотіла, втім, сталось як сталось. "Земля обітована" дуже відрізняється від тетралогії "Машина" — у ній Україна майбутнього, доведена до екстриму. Там і козаки з кібернетичними імплантами, і підземні високотехнологічні міста Донбасу, і галичани, що проповідують у космосі», — розповідає авторка.

І хоч які неймовірні світи створюють у своїх текстах Фантастичні, усі вони міцно вкорінені в українському сетингу й передають відчуття тісного зв'язку з рідною землею і своїм читачам. Письменниці вірять, що написання й видання романів українською — це одна з багатьох цеглинок, з яких вибудовується наша перемога.

Глазурована пропаганда російського харчопрому

Катерина Міщук, Рівне

Це фото мені підкинула гугл-реклама саме в той час, коли набирала обертів кампанія за бойкотування російських продуктів — промисловості й культури. На ньому — шоколадка від фабрики «Красный Октябрь», точніше, її обгортка: щоб роздивитися зображене на ній, я навіть перейшла на сайт виробника. «Украли сахар» — напис великими літерами привертав увагу, а нижче підзаголовок пояснював, що це стилізація під газетну сторінку, на якій розміщена «новина». У тілі замітки подається історія про те, як невідомі, особи яких встановлюються, уночі викрали з фабрики цукор, але її працівники не розгубилися й винайшли нову рецептуру шоколаду зі зниженим вмістом цукру — «Было 45 г, стало 16 г сахара — только представьте!».

Я люблю гіркий чорний шоколад, тому завжди полюю в магазинах на плитки з цифрами, що позначають великий відсотковий вміст какао, а також із написами «без цукру». Це одна з переваг для таких покупців, як я, і про неї виробники відкрито заявляють. Вона не потребує пояснень, і несолодкий шоколад точно не є ексклюзивом. Але російський харчопром настільки боїться згодувати своїм споживачам погані новини про дефіцитний цукор, що до шоколаду зниженої калорійності додає агітку. «Ура! План производства и продаж шоколада выполнен!» — пропагандистське гасло, ніби з минулого століття, але ні: воно на обгортці солодощів сучасної фабрики з радянською історією, якою вони пишаються. Можливо, такий маркетинговий крок зумовлений відходом від еталонних ГОСТів, у які через нестачу цукру внесли корективи, тому потрібно було легалізувати новий склад товару. Але такий підхід укотре показує, як будь-яку свою поразку росія намагається виставити за перемогу.

Після перегляду асортименту на сайті фабрики можна зробити ціле культурологічне дослідження. А оскільки вона входить до холдингу об'єднаних виробників із різних куточків рф, ідеться не про

якусь відсталу компанію з дивакуватим оформленням товарів, а про все суспільство від Москви до Новосибірська, яке багато років ласує глазурованою пропагандою, притрушеною штампами й соціальними стереотипами. Тут є коробки цукерок до 70-річчя «Великої перемоги» із зображенням селянки у вишиванці й солдатом у танку (наголос на «у») з написом «Вони повернули щастя!». Зефір запакований у сексистські уявлення про право на відпочинок для жінок, які отримують солодке в обмін на прибирання: «Я трудилася, як бджола — я попрала і прибрала, а тепер я не сумую — їм зефір і відпочиваю» (вільний переклад від авторки). Попри те, що в Україні не бракує реклами з об'єктивацією жінки, важко уявити в нас опакування з таким рабовласницьким слоганом. Інша фабрика цього холдингу — «РотФронт» — пропонує пряники «від тривог і паніки» (у зв'язку з війною та повітряними тривогами в нас виникають зовсім інші асоціації), які на фото подає так само жінка в образі pin-up, але ніби змальована з обкладинки радянського журналу мод, і навіть цукерки, призначені для «сильних і сміливих», промує пінапна бортпровідниця.

Тим паче не вкладається в голові, як можна назвати цукерки «Центр державы», «Тамбовская казначейша» чи «Дивные купола». Але міф про велику державу промовляє до російського обивателя не лише з телеекранів, а й із вітрин магазинів. Не менше третини всіх найменувань солодощів мають опакування з фотографіями соборів та церков, а також пам'яток сталінського ампіру, на яких написи чомусь також стилізовані під церковні старослов'янські літери. Поряд із пафосним вшануванням культурних надбань у кольоровій поліграфії, є цукерки, де обгортка виказує справжні культурні цінності росіян — називаються такі «Ну-ка отними». Російська армія прийшла в Україну, щоб щодня забирати чиїсь життя, у рф через санкції натомість зникли деякі товари і продукти. Якщо українці, які також нині мають проблеми з постачанням солі, просто закуповують її в Туреччині, то росіяни переправляють додому награбоване, а на інші випадки життя в них є імпортозаміщення. Цікаво, а на що замінять гречку з начинки шоколадних цукерок «Мама приехала»?

Росіянам не звикати, як і, власне, працівникам фабрики. У суворі воєнні роки «Красный Октябрь» разом із шоколадом виготовляв сигнальні шашки та вогнегасники. А через брак сировини винайшли двадцять п'ять рецептур цукерок «Фронтовые». Історична довідка на сайті підкреслює особливе значення, яке мали цукерки в ексклюзивних авторських коробках, вироблених спеціально для зустрічей керівництва на найвищому рівні, оскільки вони сприяли перебігу перемовин у часи СРСР. Імовірно, такі й зараз знадобляться.

РЕЦЕНЗІЇ

Мрія, яка стала книжкою

Маркіян Прохасько. Мрія про Антарктиду. — Видавництво Старого Лева, 2022. — 656 с.

Будемо відверті, не кожна мрія, як-от полетіти в космос чи вирушити в навколосвітню подорож, реалізовується, хоч охочих мрійників достатньо. Так, український письменник Маркіян Прохасько жив із мрією про те, щоби відвідати Антарктиду й розділити отримані враження з якомога більшою кількістю людей.

7 жовтня 2018 року перший крок у напрямку до мрії було зроблено. Щоби вирушити в подорож до Антарктиди, потрібно небагато: отримати дозвіл від Національного антарктичного наукового центру (НАНЦ), мати достатньо грошей для поїздки та бути максимально обізнаним про цей суворий континент. Ще одне зобов'язання і бонус водночас — опісля написати перший український нонфікшн про Південний полюс Землі.

Прикро, звісно, але станом на 2022 рік на вітчизняному книжковому ринку є не аж так багато книжок про інші країни від українських авторів: «Усе, що ви знаєте про Ірландію, — правда, але...» Максима Беспалова, «Лабораторія Ісландія» Ярослави Куцай, «Рибка дядечка Завена» (про Вірменію) Ольги Карі. Здебільшого це репортажі, хоч трапляються й перекладні книжки про країнознавство — популярно про скандинавський lifestyle (хюґе, люке, лаґом).

«Якщо я напишу про Антарктиду книгу, тоді я зможу в неї потрапити», — розмірковував собі Маркіян Прохасько, а вийшло навпаки. Книжка «Мрія про Антарктиду» почалася раніше, ніж автор сів писати. На рівні ідеї вона почала формуватися того осіннього дня, коли Маркіян отримав дозвіл від НАНЦ на поїздку.

«Мрія про Антарктиду» — це розповідь про подорож до української дослідницької станції «Академік Вернадський», яка розташована на мисі Марина острова Галіндез за 7 кілометрів від західного узбережжя Антарктичного півострова. З іншого боку — це детальний кропіткий опис континенту та хронологія всіх подій, пов'язаних із його відкриттям, існуванням і розвитком інфраструктури: «...на узбережжі найнедосяжнішого, найтаємничішого, найказковішого, найнебезпечнішого, найнеприступнішого континенту — там, де була найменша кількість людей у всьому світі! Разом із найчи-

стішим у світі повітрям я вдихав відчуття здійсненої мрії».

У своєму нонфікшні Прохасько детально розкриває хронологію свого шляху: від Львова до Ушуаю, а далі протока Дрейка, Південний океан, станція «Академік Вернадський» та назад. Він описує власний побут і ритм життя команди дослідників (на цьому континенті живуть лише науковці та представники фауни). Автор розповідає про зв'язок із «великою землею» (на станції є лише супутниковий інтернет, який налагодили 2019 року і який коштує шалено дорого) і правила поводження для туристів (наприклад, не можна ходити навіть найдрібнішими ділянками з мохом, рослинами та лишайником, адже в Антарктиді потрібно багато часу на те, щоби рослини виросли знову).

У книжці багато уваги приділено історичним та науковим довідкам, зокрема про відкриття материка. Тому це не легке чтиво про екзотичні краї, а серйозна дослідницька пригода. На підготовку, подорож і створення тексту Маркіян витратив три роки. Уся ця пригода була настільки масштабною і за обсягом отриманої інформації, і за рівнем вражень, що цьому матеріалу стало затісно в книжці. І на стрімінговому сервісі MEGOGO вийшов аудіосеріал «Літо в Антарктиді» (реж. — Дмитро Левицький). У серіалі є і пряма мова письменника, й інтерв'ю з працівниками станції. Аудіоформат змусив Маркіяна наново пережити враження, отримані під час подорожі. А для аудиторії — це ще один спосіб підступитися до відкриття Антарктиди. До речі, усі відзняті під час експедиції фото та відео можна знайти на Facebook-сторінці «Антарктида», або на тематичному сайті, яким опікується Маркіян — nopolarbears.aq.

Гарно, коли мрії втілюються в життя. Ще краще, якщо люди навколо теж можуть долучитися до реалізації мрії. Прекрасно, коли з цього задуму народжується книжка, яка створює прецедент на українському книжковому ринку і стає, сподіваємося, ще одним поштовхом для нонфікшн тревелогів.

Надія Вовк, Київ – Дніпро

«Навпомацки»: поезія, психологія, форма

Олена Клюшник. Навпомацки. — Київ: 7БЦ, 2022.

Знаю, зі мною багато хто не погодиться. Але я був і залишаюся переконаним, що саме поезія, її активність є тим маяком, який у найрізноманітніші часи засвідчує, чи все добре з українським «літературним процесом». У нинішні важкі дні поезії пишеться багато, поезію видають (видавництва працюють!), читають, перекладають, декламують. А отже, літературу, літераторів і літераторок, читачів і читачок не зламано. Не менш важливо, що ця поезія різна.

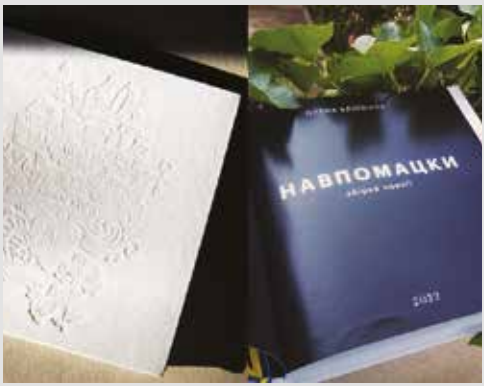

Одна з поетичних новинок літа 2022 року — книжка Олени Клюшник «Навпомацки». Її опублікувало видавництво «7БЦ», а авторка використала збірку як спосіб скласти гроші на потреби українських військових. Водночас, власне тексти в «Навпомацки» безпосередньо з війною переважно не пов'язані, їхня реальність зосереджена в просторах психології та образності. І це, повторюся, знак різноманітності, що багато важить у час, коли обставини прагнуть затиснути літературу в лещатах однієї теми (хай навіть дуже важливої).

Вірші Олени Клюшник — принаймні більшість — це таке собі вимірювання, зважування та інше дослідження відчуттів,

емоцій. А їхня риторика, майже постійно налаштована на діалог, робить кожен текст трохи розмовою, трохи зустріччю. Може, навіть трохи зустріччю з психологом? Тобто вивільненням вражень і згадок, відчуттів, роздумом над їхнім плином. Усе це взагалі досить характерно для сучасної поезії, дедалі уважнішої до людини, її сентиментів. Олені Клюшник вдається працювати з таким трендом елегантно, а в найкращих текстах — поєднати його з повітряною невимушеністю:

Мені дістався уявний цілунок у твою ліву
ключицю.
Більше нічого,
адже ти жодного разу не мовив моє ім'я:
все якось так — мила, ніжна, чарівна...
Ще одна вимріяна історія з музичним
супроводом.
Мені ж вистачить слів лише на одне
зізнання —
знову заплуталась в сторонах світу,
в напрямках руху,
бо ж назад, уперед, наліво й направо —
то лише південь, північ, захід і схід.
Я безнадійно плутаю твою праву і ліву
ключицю,
тому дозволь поцілувати обидві...

Книжка «Навпомацки» починається розділом «Шухляда снів» (а далі будуть іще «шухляди» любові, болю, пам'яті та — «Ненадіслані листи» і «Декілька фото»). Вірші в ньому — теж свого роду дослідження, студії над розгортанням образності за химерними, наче й невловними, але інтуїтивно відчутними законами сну, один із цікавих фільтрів для погляду на те, що ми йменуємо реальністю.

Мені сниться закинута орнітологічна
станція,
в якій жодного разу не ночували птахи:
щось змушує їх оминути
порожні кімнати і надламаний шмат
даху,
хтось креслить інший пташиний
маршрут.
Ось три малі закапелки,
Десь тут планувалася ванна
чи неглибокий басейн,
що тепер заповнений
притлумленим листям й вологими
плямами дощу.

Я не стривожу своїм сном,
лише захлинуся втомою гір,
самотою зруйнованих стін,
прокинусь, ніби не з цього світу:
пустка — трохи більше,
ніж незаповненість простору —
поза твоїми межами,
поза цими стінами —
лиш м'яка відсутність шелесту крил.

Та найбільше віршів у книжці Олени Клюшник пов'язані з різними вимірами й відчуттями кохання. З відчуттями загадкового порозуміння і неможливості промовити, написати, докричатися, зі спогадами та сюжетами умовного способу, з екстатичними миттєвостями, коли «я тепер, як ця ошаліла осіння муха, / б'юсь об палючий промінь твого існування — / ти мені світишся», чи з порожньою тишею, коли сусідка, яка раніше супроводжувала любовні спалахи героїв вірша «патетичним гімном нашої опівнічної любові» на фортепіано, тепер дослухається, «тулить прозору склянку отвором до стіни, / але в неї більше жодних причин, / щоб заграти, / хоч би як не прислухалась». Чим найбільш цікаві та оригінальні такі «розмови про кохання» — то це не так загальною картиною чи концепцією, як зосередженістю на промовистих деталях і подробицях, таких, що запам'ятовуються й означають дещо понад себе. Те саме, зрештою, можна сказати і про інші тексти «Навпомацки», зокрема вірші з розділу «Декілька фото», у яких фіксуються трансформації простору, скажімо, з'являється сузір'я Дракона чи меблевий магазин стає церквою, а дрібні метафори залишають сліди, мов веснянки на шкірі.

Олена Клюшник написала свою книжку верлібром, форма окремих текстів тут не надто різноманітна, зате доладна й рит-

мічно вивірена. Її, форми, збалансованість і певною мірою стриманість плідно балансує з емоційною напругою. І гармонійно сполучається з мінімалістичним чорно-білим дизайном Олександри Маляр, у якому використано графіку Ольги Мартинець, фото і витинанки Ірини Корчук.

Олег Коцарев, Буча

Добрі звірі трагічної реальності

Єлизавета Жарікова. Мурахи Йоганна Себастьяна: збірка поезій. — Київ: Смолоскип, 2021. — 168 с.

Сухий перелік на сторінці «Вікіпедії» наштовхує на думку: у житті цієї людини є дві любові. Перша — музика, друга — слово. У 2008 році Єлизавета Жарікова закінчила Сєвєродонецьке музичне училище за фахом «фортепіано», того ж року вступила до ХНУ ім. В. Каразіна на українську філологію, а у 2012 році стала магістранткою Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка за спеціальністю «літературна творчість».

Але навіть якби ми не знали про академічну музичну освіту авторки, уже з першого тексту стає зрозуміло: ми маємо справу з професійною музиканткою: «напівсліпий музикант / лише розставить акценти / підчистить партії / й задоволено всміхнеться / складаючи наші партитури / до величезного нотного архіву» («підшкірні мурахи»). І не лише через терміни: майже кожен вірш у збірці можна проспівати.

Про те, наскільки музичною є поезія Єлизавети Жарікової, розкажуть її верлібри. Бо верлібр говорить про індивідуальний ритм автора. Поетка нищить думку про те, що вільний вірш — це проза, записана в стовпчик: «якщо крутитися / довкола самого себе / зсередини проросте вісь / не дасть зупинитися / якщо крутитися вдвох / вісь посередині / потім розходимось / вісь всихає» («бум-шкряб-шкряб»). Якщо прочитати ці рядки кілька разів — починає паморочитися в голові. Ілюзію руху досягнуто завдяки повторам: вони створюють особливий ритм, притаманний кружлянню по колу. Дієслова «крутитися» та «зупинилися» додають динаміки. А трикратне повернення до слова «вісь» дає змогу триматися центра та зберігати рівновагу.

Любов до музики та любов до слова — переплітаються. За допомогою цього хитросплетіння Жарікова майстерно занурює читача у свій поетичний мікрокосм. Тут високі матерії і страшна буденність, час реальний і час міфологічний.

Одна зі стежок, якою крокуєш під час читання збірки, веде в місця, де не існує часу і простору. Подеколи наче стоїш посеред порожньої землі та наново пояснюєш світ навколо з притаманними первісній людині страхами: «щось у лісі росте / блукає ходить сопе / щось велике у лісі / страшно» («скавулять хребти»). Мимоволі з'являється думка про пантеїстичну поезію (і згадується Богдан Ігор Антонич). Однак у випадку віршів Жарікової доречніше казати про втечу від сьогодення, котре нагадує про себе блиманням моніторів і брязканням зброї. Така втеча — не дивина. Реальність, про яку пише Жарікова, не просто неприємна — страшна. Це відлуння травматичного минулого, воєнне теперішнє та невтішне майбутнє.

Ми багато дізнаємося про дитинство поетки. Спочатку здається, що ці спогади зви-

чайні, пересічні, як у всіх. Але ми розуміємо: цей поетичний світ вигаданий для того, щоб не дістати порізу від світу реального: «мій батько спорожнив багато пляшок / але безодня так і не загоїлась / ні зовні ні зсередини» («еСеСеСеРце») або «я лише простягаю руку / маленькій дівчинці з маленького селища / в якому всі про всіх усе знають / і тому не викликають міліцію / якщо кричать у нашій квартирі» («остання елегія дитинству»).

Отже, світ людей жорстокий і несправедливий. Тому його трагічне сприйняття — це незмінна тональність поезії Єлизавети Жарікової. І якщо в дитячому віці можна сховатися під ковдру чи в закапелках уяви, то дорослішання позбавляє такої можливості. У високі моральні якості оточення Жарікова не вірить, бо: «вранці о четвертій відстрілюватимуть собак / тож затуляєш вуха / щоб не чути / березневої лункості / ламкого псячого гавкоту / що стихає вдалині». Ми зауважуємо один і той самий повторюваний зворот «вранці о четвертій відстрілюватимуть собак» — «низхідну секвенцію». І якщо сьогодні ліричний герой рятує тварин, то за десять років він волітиме не чути гавкоту, а ще за двадцять абсолютно спокійно поставиться до жахіть за вікном. Ця секвенція низхідна, бо в майбутньому на героя (і на нас) чекає деградація. Зокрема Жаріковій ідеться про деградацію цінностей.

Тож поетка шукає прихисток у творчості, а також дуже часто звертається до тварин. Вони набагато кращі за людей. А через такі контакти проявляються найглибші особисті переживання поетки: «пошли мені Господи в іншім житті / теплу собачу буду / теплу собачу душу» («буде як буде») або «я сліпе кошеня / очі завтра в мені визрію ть» («...і не спиться мені»). Це — небажання належати до світу людей у принципі. Відчай від безсилля. Відсутність сценарію зі щасливим фіналом. Тому застереження: поезія Єлизавети Жарікової може призвести до катарсису.

Ілона Червоткіна, Київ

Нарешті прочитати «Андрія Лаговського»

Кримський А. Ю. Андрій Лаговський / А. Ю. Кримський — «ОМІКО», 1919 — (Зібрання творів (Фоліо)) — 508 с.

Нещодавно у видавництві «Фоліо» перевидали роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». Це знакова подія, бо з Кримським склалася парадоксальна ситуація: у нього реноме загадкового, яскравого й культового представника раннього українського літературного модернізму (є навіть постмодерністський роман Євгена Плясецького «Троєручиця та інші», де Лаговський — такий собі співавтор-опонент, вистачає й інших натяків та посилань), проте його не назвеш добре прочитаним письменником. Ім'я його частіше виринає у зв'язку або з інтерпретаціями (насамперед Соломії Павличко), або з історією Академії наук, де Кримський-науковець працював від самого її створення, або з біографічними нюансами на зразок можливої гомосексуальності. Тексти ж Кримського перевидавалися мало, їх не назвеш широко доступними.

Самоочевидно, що головного героя книжки «Андрій Лаговський» звати Андрій Лаговський. Це герой, сказати б, істеричного типу, схильний до виснажливих і хворобливих самокопань, мінливих, зате радикальних рішень, здатний миттєво захоплюватись і миттєво впадати у відчай. Дослідниця Тамара Гундорова (її передмовою починається нинішнє видання, є там ще епістолярні враження від роману Лесі Українки, огляд Сергієм Гальченком історії видання тексту, передмови автора і його біографія) вважає, що поява таких персонажів і в Агатангела Кримського, і, скажімо, у Лесі Українки чи Івана Франка, у Володимира Винниченка й Михайла Яцківа була знаком становлення модернізму в українській літературі.

На початку роману Андрій Лаговський — студент, уродженець центральноукраїн-

ської провінції, який навчається в Москві. Він то свариться, то мириться з людьми, впадає в істерики, намагається дотримуватися ліберальних, прогресивних принципів, але робить це так плутано й наївно, що постійно потрапляє в дивні ситуації. Він повертається до матері, намагається її «виховати», дратується через її примітивність. Переживши ще кілька істерик і спроб «навести лад і справедливість у житті» та здобувши реноме «дивакуватого панича», Андрій розриває з матір'ю і йде з дому.

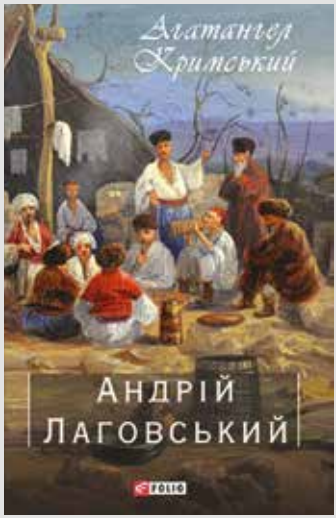

Пізніше Андрій Лаговський — уже відомий науковець і навіть поет. Він тепер видається врівноваженішим, істеричність дещо згладжена та прихована. Лаговський подорожує до новостворюваного на завойованому Російською імперією кавказькому узбережжі містечка Туапсе з багатою родиною Шмідтів, у якій працює репетитором. Монотонне курортне життя стає тлом доволі дріб'язкових драм на зразок любовного зв'язку Лаговського з молодою вдовою-грекинею чи ідилічної дружби (не позбавленої легких еротичних натяків) з дітьми Шмідтів, яку змінило охолодження й розрив. Повернувшись до Москви, науки і творчості, Лаговський переживає чергову кризу, а потім звертається до творчості Єфрема Сирійського, християнського святого, богослова й поета третього століття нашої ери. Дух містики й аскетизму наснажує Лаговського, додає внутрішньої гармонії. Він відновлює стосунки зі Шмідтами (вже значно спокійніші) і навіть вирушає на батьківщину, де відбувається примирення з матір'ю, яка, власне кажучи, не зовсім і зрозуміла, що відбулося.

Таким є «сюжетне коло» роману Агатангела Кримського. Воно показує, що розглядати твір суто як історію немає сенсу. Сюжет досить млявий, нерідко схематичний і з химерними психологічними мотиваціями. Це, звісно, не робить його привабливим для любителів реалістичної, сюжетної прози. Втім, «Андрій Лаговський» цікавий іншим. Наприклад, його можна читати як колоритну варіацію міфологічних творів-мандрів, творів-повернень. Окремої уваги варта іронія роману, про яку чомусь рідко згадують дослідники та інтерпретатори. Вона визначає свіжий, «очуднений» погляд на різні факти і явища — від «декадентської» моди в культурі та житті межі XIX-XX століть до порядків у різних суспільних прошарках, від любовного й сексуального дискурсу до політичних тенденцій в імперії Романових.

До речі, про сексуальність: її в «Андрії Лаговському» багато, як на українську літературу тих років. Тут ви натрапите й на кумедні концепції на зразок «трьох днів» після коїтусу, за які до чоловіка повертається «витрачена» сперма, а з нею добрий настрій, і на образ «спермового дощу», і на окремі натуралістичні моменти. Звісно, сьогодні все це вже давно загалом позбавлено епатажної сили, але зберігає вигадливість та стриманий гумор.

Інший цікавий мотив книжки — взаємини різних культур. Потенційно найнапруженіший напрям таких взаємин, російсько-український, Агатангел Кримський зробив прихованим (але не відсутнім). Та чимало цікавих епізодів книжки пов'язані, наприклад, із російською (але за участю, зокрема, українців) колонізацією Кавказу, з «постосманською» присутністю турецького елементу, з парадоксами новогрецької

культури, яка сприймається через давньогрецьку призму. Східна містика, орієнтальне культурне начало так чи інак наявне в усій книжці. Культурологічні, сходознавчі (як науковець Кримський був насамперед знаний саме як сходознавець), загалом інтелектуальні мотиви багато важать в «Андрії Лаговському».

Усе це робить роман Агатангела Кримського живою, оригінальною й нетиповою для української літератури книжкою.

Олег Коцарев, Буча

Життя в ритмі аркану

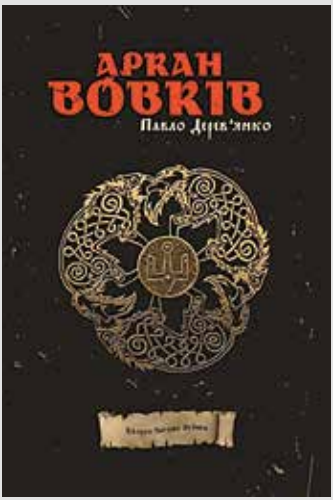

Дерев'янко П. Аркан вовків. — Вінниця: Дім Химер, 2022. — 448 с.

Кажуть, історія циклічна. Також кажуть, що вона повторюється, бо нові покоління не засвоюють помилок минулого. Проте це було б надто просто. Історія може служити підказкою, прикладом, джерелом натхнення, проте інструкцією — ніколи.

«Аркан вовків» (2019) — перша книжка з майбутньої трилогії «Літопис Сірого Ордену» Павла Дерев'янка та бестселер видавництва «Дім Химер». За жанром — темне фентезі, альтернативна історія з нотками стімпанку, спроба поміркувати: а що, якби Руїни не було? Тоді цепеліни й фотоапарати мирно співіснували б із відьмами й вовкулаками у 1845 році, владу міцно тримав би в руках Український Гетьманат, на рівних (ну, майже) функціонували б дві церкви, православна й католицька («папісти»). Не без конфліктів та інтриг, звісно. Перспектива набагато привабливіша, ніж ми знаємо з історії, правда?

П'ятеро молодих козаків-характерників отримують заповітну золоту клямру (стародавня назва пряжки) на свої череси й заступають на службу до Сірого Ордеру — органу, який боронить Україну від загарбників, Смарагдової орди, що прийшла зі сходу (паралель зрозуміла). Кожен із них володіє неповторним шармом та має особливі сили. Не друзі — побратими, яких доля звела разом рівно на стільки, щоб відгуляти посвяту в лицарі та розійтися по світу. Та дивним чином один із ватаги зникає, як і кілька новобранців минулих років. Парубки вирушають на пошуки, а події змінюються стрімко, ніби рухи аркану (до цього танцю-ініціації відсилає нас назва). І лише плечі побратимів, які змагаються і танцюють поруч — опора й підтримка, не дають персонажам загубитись у вирі небезпек.

Світ Дерев'янка ґрунтується на слов'янській чи радше українській міфології. Поряд з упізнаваними образами (як-от відьма чи калиновий міст) діють вигадані автором, але органічно вписані в цей світ. Козак Мамай стає центром вовчого культу, першим, хто отримав від володаря Потойбіччя Ґаада надзвичайні здібності задля захисту рідної землі. Якщо в козацьких переказах характерник — передовсім чаклун, наділений багатьма силами, то тут ключовою є саме вовча іпостась, здатність перетворюватися. Але в будь-якому разі він — лицар-захисник рідної землі. Прикметно, що у світі Дерев'янка чоловіки й жінки воюють на рівних, адже характерниці — рідкість, проте зовсім не дивина для Ордену.

Цей роман — апеляція до козацького міфу, що виник як фундамент для визнання і відродження української державності

в XIX столітті. Його метою було показати окремішність українського народу. Наразі ситуація повторюється: українці знову мусять захищати не лише кордони, а і право бути тими, ким є, зі зброєю в руках. Та і книжка Дерев'янка — не про загострене почуття патріотизму. Автор використовує козацьку добу як гарний антураж для добре знайомих читачам подій і явищ сучасності.

Британська критикиня Шейла Егоф вважає, що фентезі — не втеча в інші світи, а лише спроба відобразити реальність дещо інакше. Присвята книжки захисникам і захисницям України перманентно засідає в голові, і текст сприймається не як жорстка казочка, а як те, що цілком може відбуватися просто зараз, хай і вбране у прикрашені клямрами череси та жупани.

Діана Підбуртна, Київ

„Український журнал" www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 5–6 (150), 2022, рік сімнадцятий
Видано у Празі; подано до друку 30 вересня 2022; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланин; Київ – Юлія Кропив'янська, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Іздрик; верстка: Ондра Гулеш; дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову. Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862